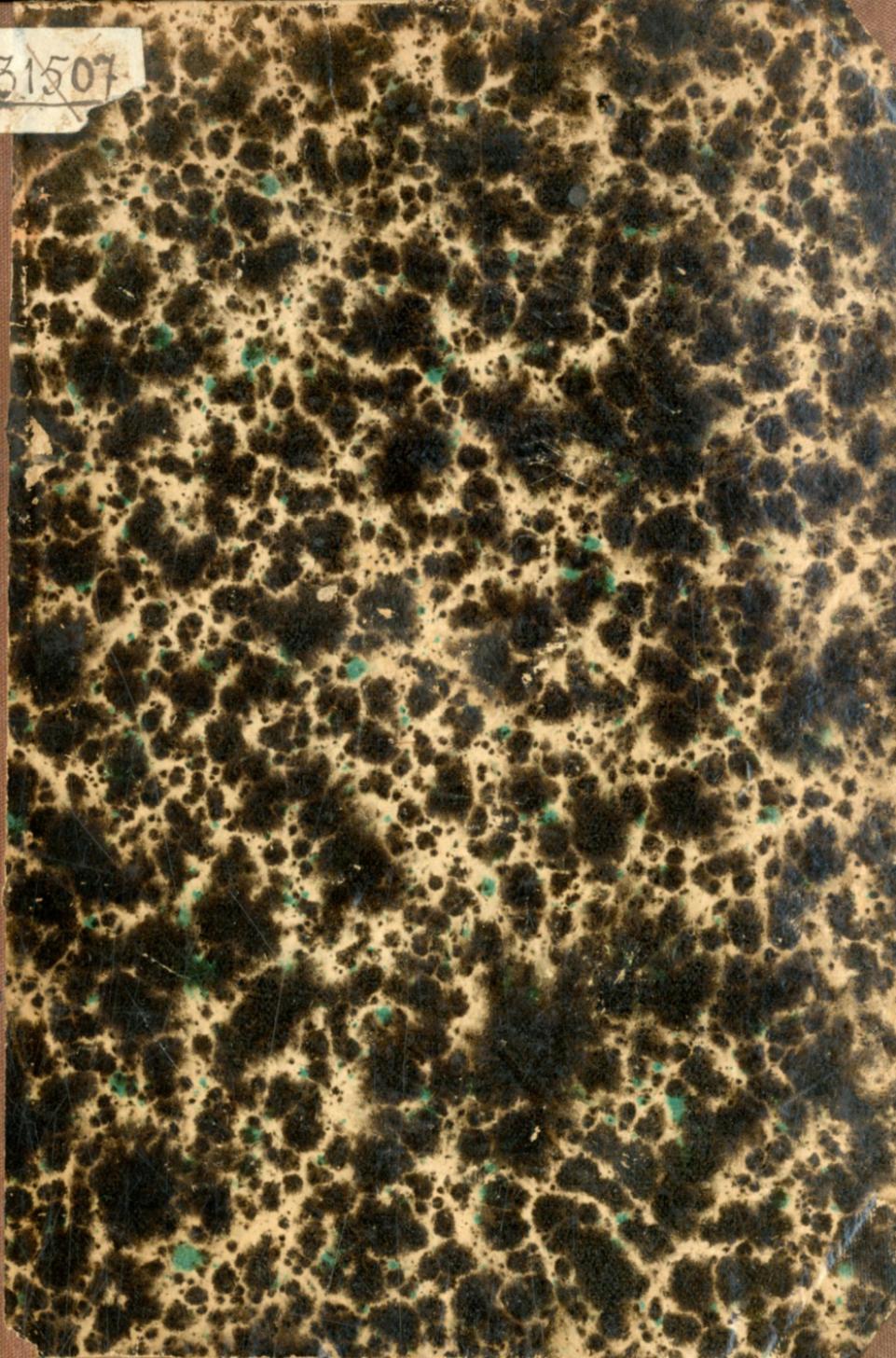

31507

ЛННБ України ім. В. Стефаника

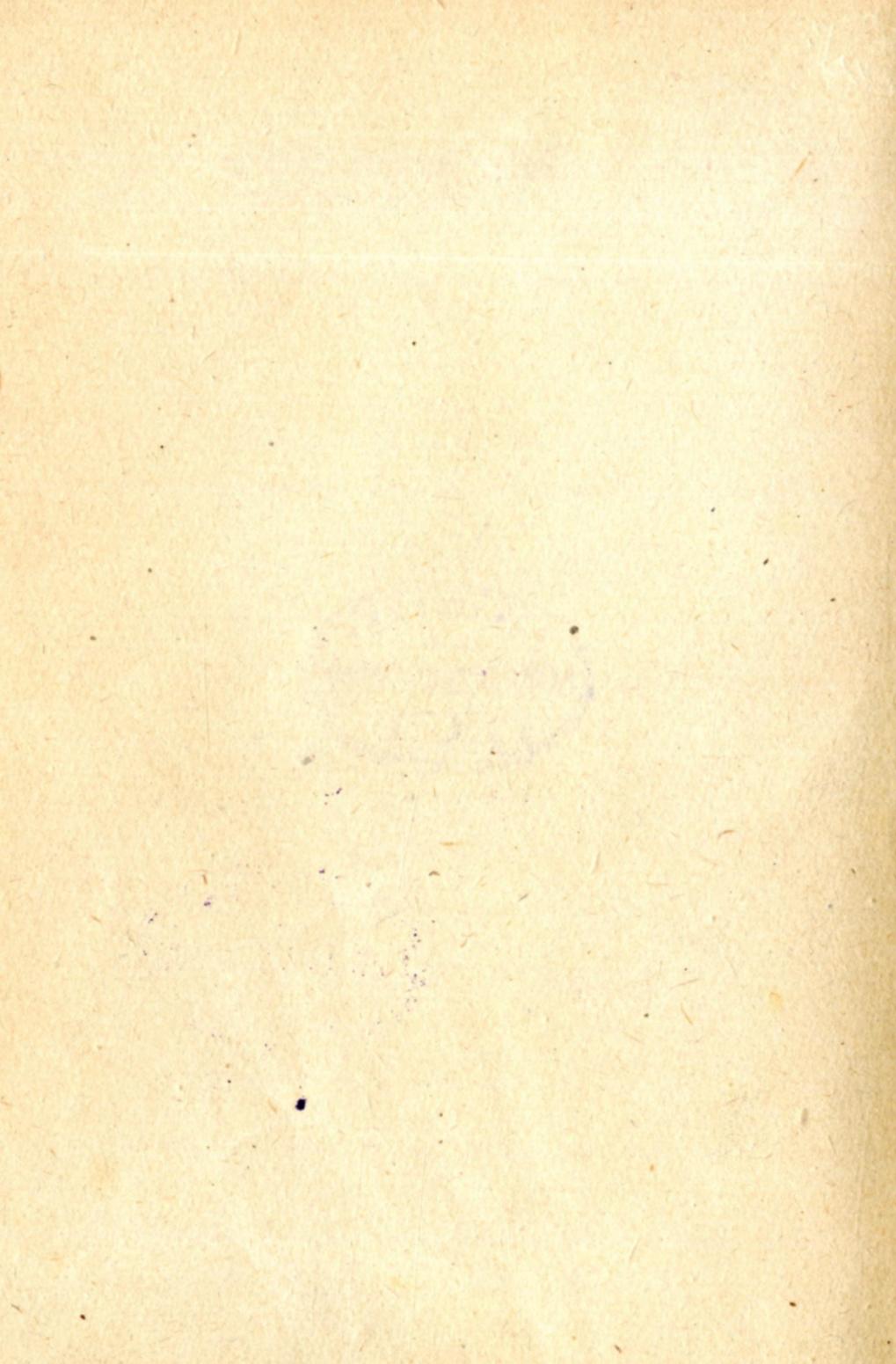
00553257 (R)

31507

2006р.
2012

ЗАБОРОНА УКРАЇНСЬКОГО СЛОВА В РОСІЇ

Реферат петербурзької академії наук в справі
знесення заборони українського слова,
з додатком "Історичної записки"
К. А. Воєнського і вступним словом
проф. М. Грушевського

3150-

Дар. ред. Ради народного
спілкування

СКРЕНТОН, ПАУЛЬ БОВІ

ВИДАВНИЦТВО ПРОСВІТНОЇ КОМІСІЇ
РУСЬКОГО НАРОДНОГО СОЮЗА

1916.

323.1 (c47.7)(09)+

1,59
1

+351.751 (c47)(09)+4(c)4(09)

АВТОГРАФИ СОЛДАТІВ АНДРІЯНІ
ПІСЛІ ВІЙНИ

запис в книжі Гільдія міжнародного зв'язку
єдину відомість про публікацію видає
"Міжнародні зв'язки" монографії
нового видання відомого діяча А. Н.
Богдановича що вийде

ЛІВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА

АН УРСР

№ И 48666

ЛІВІВСЬКА НАЦІОНАЛЬНА Університетська бібліотека
УДОСТОВІЛЕНІ
ДЛЯ СПІВВІДНОШИН

ДЛЯ

Як звісно, комітет міністрів з кінцем 1904 р., застановившись над заборонами української мови в Росії, поручив міністрам освіти і внутрішніх справ, засягнувши гадки в сій справі київського генерал-губернатора, академії наук і університетів київського і харківського, застановити ся над сими заоборонами і свої гадки в сій справі, разом із гадками запитаних інституцій, подати під розвагу комітетови міністрів. Всі запитані інституції висловили ся за знесеннем заборон українського слова. Опублікований академією наук меморіял, предложений нею в сій справі міністрам, знайомить нас близше зі становищем, яке зайніяла в сій справі найвища наукова інституція Росії, з її поглядами й мотивами. Меморіял вийшов "на правах рукописи", то значить зістаеть ся виданнем дуже рідким, мало приступним. Тому ми уважаємо потрібним познайомити з ним нашу публіку.*)

Запигані міністрами, академія вибрала комісію, до котрої увійшли Т. Корш як голова, А. Фамінцин, В. Заленский, Ф. Фортунатов, А. Шахматов, А. Лапо-Данилевский, С. Ольденбург як члени (самі Великоросси, з виїмкою ак. Заленского). Головним референтом був ак. Шахматов, звістний спеціаліст від історії язика й староруського письменства; він головно, а також ак. Корш потрудили ся над меморіялом, предложеним комісією академії і потім предложеним академією комітету міністрів. До участі в своїй роботі комісія запросила також деякого з петербурських Українців, що й предложили свої записки по ріжким питанням українського слова й української національної справи в Росії, і академія видруковала їх між але-

*) Императорская Академия Наукъ. Объ отмѣнѣ стѣсненій малорусскаго печатного слова, Спб., 1905, ст. III+96 (Напечатано по распоряженю Имп. Академии Наукъ, Мартъ 1905).

гатами до свого меморіалу. Вислід, до котрого приходить академія на підставі рефератів своїх членів і згromадженого ними матеріалу і предкладає міністрам, такий: “Імператорська Академія Наук, обзайомивши ся з рефератом комісії, не може не признати, що цензурні ограниченні малоруського друкованого слова, які й почали ся доперва від 1863 р., не були викликані якимись небезпечними для одности Росії змаганнями малоруського народу чи його інтелігенції. Рівно ж і тепер нішо не вказує на істнованні таких змагань. Правительственні розпорядження, що підтіляли свободний розвій малоруської літератури, по перше — не дали досі визначити ся обопільним відносинам великоруської й малоруської літератури, котрі — в тім переконана Академія Наук — не розминуть ся ані в своїх цілях ані в напрямі; по друге, викликали неприродний зріст малоруської літератури в Галичині — літератури, в значній мірі ворожої Росії. Тепер сі правительственні розпорядження служать джерелом сильного і зовсім природного незадоволення осьвічених верств малоруської людності Росії. Окрім того вони шкодять інтересам сільської людності Малоросії: розповсюдження книжок релігійно-морального, педагогічного, загально-інструктивного змісту затримується або повним незнанням, або недокладним знанням великоруської книжної мови серед Малоросіян. Все отсе дуже негативно відбивається ся на інтересах всього руського народу”.

Академія підносить, що переслідування книги не за зміст, а за форму (мову) противить ся росийському законодавству; що тільки “збіг нещасливих обставин” міг піддати гадку заборони цілого язика і отримання української правописи; в кінці, що сама форма тайних адміністративних розпоряджень, а не законів, для заборон української мови вказує на те, що вони не були відповідно передумані в законодатних інстанціях. Академія тому “думає, що неминуче потрібно тепер же знести розпорядження 1876 і 1881 р.” “Заразом усе вище сказане привело Академію Наук до переконання, що малоруська люд-

ність повинна мати таке ж право як і великоруська, говорити публично і друкувати на своїй рідній мові”.

Ся опінія аcadемії дає резюме реферату аcadемічної комісії, який подаємо низше в цілості, як дуже інтересний, не тільки з публіцистично-політичного становища документ, а й цінний з наукового погляду твір. (Особливо галицькі московофіли могли б з нього дуже багато навчити ся!). Як побачать наші читачі, реферат сей стоїть на ґрунті окремішності українського народа, його мови й письменства, його історичної традиції й права на свободний культурний розвій. Нема її сліду теорій про якийсь провінціальний характер українського язика чи народності супроти великоруської; реферат виразно трактує як рівнозначні одиниці народ “великорусский” і “малорусский”, “языкъ малорусский” і “языкъ великорусский” — нема мови про народність і язик “общерусский”, що так недавно ще писав ся на сторонах писань навіть учених із значими іменами. Аcadеміки з цілою рішучістю доводять те, що доводили оборонці українського слова, що “общерусский” язик не існує і не існував ніколи на памяті історії, що т. зв. “общерусский литературный языкъ” — язик великоруський; що польська інтрига, котрою толковано початки українського національного руху — міт, непорозуміннє, сотворене в значній мірі самою-ж “польською інтригою”, і т. п. Можна пожалувати, що такого становища, таких поглядів на нашу національну справу петербурська аcadемія не зазначила скорше, коли наші голоси в обороні національних прав і національного розвою, серед безустанних лайок, глуму й інсінуацій стрічали ся з таким завзятим мовчанем авторитетів російської науки, з невеликими виїмками. Тоді такий голос аcadемії міг би мати невелике значення; тепер, коли національні відносини рішають ся не науковою діспутою, а іншими чинниками, він такого ефекту мати не буде — але без значення він не зістанеться..

Я не буду входити тут у деталі сього реферату — ні чисто наукового, ні більше публіцистичного характеру, що вимагали

би певного доповненя, спростовання або застереження. Маю ціль чисто інформаційну. Не спиняючи ся більше на академічнім рефераті, який подається в цілості, спиню ся коротенько на долучених додатках (також не входячи в їх критику), що займають більше як дві третини академічного видання.

З них один — урядову записку К. Воеїского, урядника з “Главного управління по дѣламъ печати” про заборони українського слова подаємо в цілості. Крім неї цензурній практиці присвячений більший реферат П. Стебницького (с. 29—45). Коротко згадавши про становище росийського правительства до українського слова від часів Петра, автор близьше слідить історію переслідування українського слова від р. 1863. Цікавою ілюстрацією являється статистична дата, що з 230 рукописів, предложених цензурі київським видавничим гуртом у 1895—1904 р., тільки 80 вийшли з цензури о стільки можливо, що їх іще можна було надрукувати! Ол. Лотоцький дає короткий огляд українського літературного руху XIX в., в Росії й Австрії. Ол. Русов виясняє значине українофільства та доводить його нешкідливість із політичного становища; більше менше такий зміст має також реферат П. Саладилова. С. Русова виясняє велику шкідливість заборони української книжки для народної освіти: вказує на те, що росийські підручники, популярні книжки й шкільна наука не приступні українським дітям і селянам, і заборона українського слова має результатом далеко більший процент неписьменних і рецидивістів неписьменності (що забувають всякі результати шкільної науки) на Україні в порівнянню з великоросийськими губерніями (там % неписьменних у ліпших губерніях спадає низше 20%, в українських не йде низше 50%). Туж саму сторону питання освітлює в коротенькій записці В. Науменко. Залучений лист В. Леонтовича до Д. Мордовця вказує на неможливе, нелюдське положенне українського інтелігента, коли його силоміць змушують до писання по великоруськи. “Коли я хочу сказати щось варте того, аби його предложить читачеви, я не

можу сього зробити інакше як українською мовою” — пише сей, по його власним словам в повні на росийській культурі вихований український інтелігент. “Мнѣ омерзительно было бы сводить свою роль какъ писателя на роль болтуна зарабатывающаго деньги мертвеннымъ пустословiemъ, и вотъ по чому я не могу писать по русски. По русски у меня все выходитъ мертвенно, блѣдно, несодержательно, даже неграмотно”.

В кінці подано обчислення української народності Ол. Русова (числить на 31—2 мільони) і передруковано з час. “Гражданинъ” ч. 9 звісний лист “бывшого исправника, изъ дворян” Е. Ш. про розповсюдненне на Україні революційних українських видань і потребу дозволу українського слова, щоб дати можливість освіти народу на легальній основі.

Такий зміст сеї цікавої й важної з кожного погляду лубікації.

M. Грушевський.

РЕФЕРАТ

Комісії у справі знесення заборони українського друкованого слова

Комісія в справі зміни утиску українського друкованого слова під предсідательством академіка Ф. Е. Корша, зложеня з академіків В. В. Заленского, А. С. Лаппо-Данилевского, С. Ф. Ольденбурга, А. С. Фамінцина, Ф. Ф.. Фортунатова і О. О. Шахматова, розглянувши всесторонньо питанє, предложене комітетом міністрів Академії Наук, прийшла до висновків, предкладаних отут увазі Загального Збору. В часі своїх засідань Комісія дістала кілька цінних заміток, якими вона однаке вспіла лиш на стільки покористувати ся, що вставила в свій реферат відсилачі до них у відповідних місцях; находячи-ж у тих замітках багато важного матеріалу, вона вважала корисним предложить їх як додатки до реферату.

Перші відомі нам проби вживання української мови в письменстві відносять ся до XVI ст., в якім можна вказати хоч би на Пересопницьке Євангеліє, написане зрештою далеко не на чистій мові. Та в сім випадку важна не стільки чистота народної мови, скільки съвідомий нахил перекладачів (бо зразу розходило ся лише про переклади) до передачі тексту съв. Письма і інших книг духовного змісту в формі, доступній розумінню більшості. Коли пристосоване народної мови до літературних потреб не переводило ся консеквентніше і ширше не лиш у XVI, але і в XVII ст., то старання перекладачів і письменників, що звертали ся не до самих наукових праць, по часті умисно, по часті несъвідомо були паралізовані істинованим загально принятій письменної мови, так званої славяно-руської, яка в той час підлягала вже в Росії впливови місцевої

мови з більшою або меншою примішкою північних, полудневих і західних елементів, ріжнородних відповідно до походження пам'ятників. Зовсім природно, що ті народні елементи втискалися мало-помалу ще раз сильнійше в ту книжну мову і зміняючи її ріжними способами довели до відрубності книжної мови Полудня від книжної мови Півночі. Взірцями тої полудневої мови можуть послужити в XVII ст. не лише численні твори богословської літератури, особливо проповіди, але також релігійно-полемічні і навіть богослужебні книги, що виходили з під пера учителів і бувших учеників "Київо-Могилянської Колегії". До українських елементів прилучувалися на Полудні не рідко і західно-русські, т. е. по частині білоруські, по частині північно-українські, з яких іще в XIV ст. витворився канцелярійний язык Литовського Князівства, а також польські, що втискалися в літературу з перекладів св. Письма і інших релігійних книг із польської мови та з судових і інших офіційльних документів правобережної України. З останнього жерела втиснулося доволі багато польщиною і в чисто народну мову, яка не вважаючи на згадані вже змаганя деяких популяризаторів, грава тоді далеко підряднійшу роль як на Півночі тому, що українська інтелігенція XVI і XVII ст. складалася переважно з членів козацької старшини, яка виховувалася на половину по польськи, а деколи й цілком по польськи, та черпала звідти аристократичні погляди, що різко відділяли її від простого козацтва.

Описана вище українська книжна мова була занесена в другій половині XVII ст. і на Північ українськими вченими богословами, що перейшли в Москву, де їх "западництво" найшло ґрунт, підготовлений до певної міри близькими зносинами деяких бояр із Поляками в часі внутрішніх завірюх (Смутное время) і зовсім природно, що пр. Сильвестр Медведев писав так само, як його учитель Симеон Полоцький, із якого творів позволяв він собі навіть на дуже безцеремонні позички. Та сей вплив був лише поверховий і короткий; в пев-

них верствах суспільства, особливо в тих, що трималися старини, він стрітився з рішучим відпором, як згіршене, основане на “единоумії съ папою и съ римскимъ костеломъ” тому, що багато тодішніх московських людей кепсько відріжняли кількох ополячених українських грамотів від Поляків. З тої причини задля охорони “правовѣрія” і єдності “Восточнай Православной Церкви” за Петра Великого заборонив св. Синод друкувати церковні книги “не согласно съ великороссійскими печатьми”, “дабы не могло въ такихъ книгахъ никакой въ Церкви Восточнай противности произойти”. З тої самої причини съв. Синод не тілько не дозволив 1769 р. друкувати полууднево-русські букварі, але приказав навіть відібрati ті, що були в руках, тому, що букварі уходили в тих часах за церковні книги і друкувалися “благословеніемъ всего освященнаго собора”. Через духовенство йшло також зміцнене великоруського елементу в викладах Київської Духовної Академії, переводжене рішучо ректором Самійлом Миславським, що і вдалося вповні під впливом доволі значної вже на той час великоруської літератури, якої мова виперла з кінцем XVIII ст. цілковито вимираючу вже славяноруську мову. В загалі-ж українська література не підпала в XVIII ст. ніяким обмеженям, а українська народня пісня користувалася в другій його половині широким розповсюдженем у Москві й у Петербурзі, як видно приміром із тодішніх співаників. Правда, з того часу ми не знаємо ніяких українських літературних памятників, крім комічних інтермедій і вірш ріжного змісту, поздоровних, сатиричних і любовних, але причина того лежить тільки в зазначенім вищім погляді на українську мову, як на простонародню, негідну допущення до літератури і нездібну служити її знарядом — обставина, наслідком якої ми неходимо простої мови і в великоруській літературі поза комедією.

Першою серіозною пробою ужити чисто-українську мову для літературних цілей, зрештою серіозною радше обємом, ніж змістом, була “перелицьована” Енеїда І. П. Котляревського.

видана 1798 р., за якою пішли вже в XIX ст. Його-ж комедії “Наталка Полтавка” та “Москаль Чарівник”. У тих комедіях звертає на себе увагу між іншим насмішливе відношення автора до тої українсько-польсько-великоруської мови українських канцелярій, на якій написані в початку XVIII ст. і деякі твори зовсім не офіційного характеру, прим. історичні. Належить зазначити також його глибоку симпатію до української народності і української мови, якою він користувався не тільки в тих творах, але і в “Оді до князя Куракіна”. Таким симпатичним відношенням до української народності в її чистім, не підробленім виді, якою вона проявляється в “хлопі”, Котляревський відріжнується різко від попередніх діячів української літератури і вже з твої причини належить призвати його першим українським “народовцем” та батьком української літератури і то не лише белетристичної, але й наукової тому, що він написав рукописні “Замітки” про деякі українські звичаї. Його приклад звернув увагу земляків на окремішності української народності, особливо в словесних її творах, і викликав багато творів віршем і прозою, написаних по українськи та перенятих співчуттям до простого народа з його етнографічними окремішностями. Першою працею що до збирання українського пісенного матеріалу був збірник князя Цертелєва, що вийшов 1819 р. За ним слідували збірники Максимовича, Метлинського і довгий ряд інших, що не переривається до наших днів. Із письменників того напряму можна назвати Квітку, знаменитого оповідача, що злучив у собі характеристичні риси українського духа — гумор і чулість; Петра Артемовського-Гулака, автора бистроумних віршів; Гребінку, що писав повісті і вірші; байкаря Глібова. У Квітка ми подибуємо пробу розмови з простим народом на його мові про важні для нього питання, моральні, суспільні й економічні: се—його “Листи до любезних земляків”, числом 4. В загалі Квітка був уже в повній съвідомим народолюбцем або, як би сказали про нього, коли б він жив пізніше, українофілом що не тільки лю-

бив свій народ, але й стремів до його просвіти без затрати відрубних його окремішностей. Про українську мову він пише Максимовичеви ось як: "Ми повинні застидати і примусити до мовчанки людий з чудними поглядами, які проповідують голосно, що не можна писати тою мовою, якою говорить 10 мільйонів, яка має свою силу, свою красу, що не може бути віддана на іншій мові, свої звороти, гумор, іронію і все, як у годяшої мові".

Квітка був родом із Харкова, Артемовський-Гулак був професором і потім ректором харківського університета, де до занять українською мовою заохочували також Срезневський в характері професора славянських мов, Метлинський, що був тоді адюнктом, пристрасний любитель усього українського і збирач українських пісень, і Костомарів, що займав там скромну посаду підінспектора. В сорокових роках інтерес до української народності перейшов разом із Метлинським та Костомаровим із Харкова до Києва, де в 1846 року повстало Кирило-Методієвське брацтво під предсідательством Костомарова з уділом Білозерського, Миколи Артемовського-Гулака, Навроцького, до яких прилучилися трохи пізнійшо Маркович (пізнійше муж знаної письменниці Марка Вовчка) і ін. Українофільство того товариства носило демократично-освободний характер виражений в боротьбі з кріпацтвом, і опиралося на пансловістичних основах, бо його члени мріяли про єдність між славянськими племенами, серед яких вони домагалися самостійного становища для Українців. Та правительство признало такі мрії політично небезпечними і покарало більше або менше тяжко його членів, а навіть декого з їх близьких знайомих, прим. Куліша і Шевченка. Що тикається великоруських письменників, то одні з них не звернули ніякої уваги на своїх українських братів, інші знов не тільки віднеслися до них прихильно, але й давали їм місце в своїх виданнях. Так стаття Квітки проти Максимовича про українську правопись, зрештою писана по великоруськи, з'явилася в "Маякѣ", а

його українські оповідання: “Салдацький патрет” і “Божі діти” надруковані в “Утренней Звѣздѣ”, а його переклад “Полтави” Пушкіна — по часті також там, а по часті в “Московскомъ Телеграфѣ”. Свій альманах українських творів ріжних авторів збирал ся Гребінка випускати частинами при “Отечественныхъ Запискахъ” Краєвского, але найшов перешкоду в Белінськім, що завідував відділом літературної критики. Відношене цензури до української літератури було таке саме, як і до великоруської. “Байки” Глібова нашли собі місце навіть в офіціяльних “Черниговскихъ Вѣдомостяхъ”. Так отже Українщі, як народовці і демократи, находили собі в початку XIX ст. до 40-их років співчутє природно лише у тих великоруських письменників, що були найвільніші від західно-аристократичного відтінка, властивого значній частині великоруської літератури 20-их, 30-их і початку 40-их років, т. є у тих, що уходили в очах своїх противників, і по часті справедливо, за вістунів реакції. Тим поясняється згірдливий і навіть ворожий погляд на них “западників”, що проявився особливо різко в незаслуженій і крайній сторонничій редакції Белінського з нагоди збірника “Ластівка”, виданого Гребінкою в 1841 р.: “Хороша література, которая только и дышетъ, что простоватостью крестьянского языка и дубоватостью крестьянского ума”! Навіть учений видавець і коментатор Белінського, С. А. Венгеров, поясняє сей згірдливий відзві знаменитого критика його “безсознательно-пренебрежительнымъ отношеніемъ къ мужицкому и простонародному”, яке видно в нього і в інших випадках. Ся аристократична закраска, замітна в великоруській літературі аж до 50-их років, не була очевидно чужа й українській інтелігенції, що числила в своїх рядах багато потомків козацької старшини, але не виявляла ся на українській мові власне тому, що ті аристократи, правдиві і самозвані, тягнули до своїх великоруських товаришів і вважали обовязковою погорду до простонародньої мови, якої, сказавши до річи, деякі з них і не знали. Через те в справі демократизму україн-

ська література перегнала великоруську на 50 літ. Звідси й відповідна близькість старших українських письменників до тих великоруських, що тішили ся негарною репутацією у московських і петербурських лібералів. Але в дійсності українська література до половини 40-их років відзначала ся від великоруської власне лише своїм глибоким, консеквентним демократизмом, що в повні зрозумілі, бо українську народність представляли тоді тільки низші верстви; а в інших своїх стремліннях і в складі своїх діячів українська література була так само ріжнородна, як великоруська. Робітниками на її ниві являлися люди найріжнороднійших напрямів і станів: Котляревський — офіцер, рішучий монархіст і консерватист, Квітка — дідич, також таких самих поглядів, Петро Артемовський-Гулак — професор російської історії і також нії трохи не вільноводумець, Гречулевич (якого проповіди у другім виданю були привитані “Русскою Бесѣдою”, органом московських славянофілів кінця 50-их років) — съященик, що широ заходив ся над духовною просвітою своїх вірних, які говорили тільки по українськи, і т. д. Буря, що скоїла ся над Кирило-Методієвським брацтвом приблизне таким самим способом, як над кружком Петрашевського, показала великоруським лібералам, що Українці—то не самі нетямучі і закостенілі мужики та любителі тих мужиків із усею їх темнотою, а правительство додало в намірах брацтва признак того, що шкідливі течії проникли і в ту, доси — як воно думало — індіферентну верству, і навіть переборшило значінє того відкритя. Та в дійсності і Кирило-Методієвське брацтво не було такою характеристичною появою, з якої можна би було означити відрубні риси тодішнього українофільства: головною прикметою того напряму був просто літературний і народно-виховуючий рух полудневої галузі руського народу, яка признала себе етнографічною величиною, окремою від північної галузі, що мала свою самостійну минувшину і через те набула права на розвиток не тільки тих прикмет, якими вона зближається до руського племені

в загалі, але і своїх окремішностей від політично пануючої його часті, зовсім так само, як та панюча часть розвиває свої окремішності від своїх південних співплемінників, — рух, що вспів уже дещо витворити в користь південно-руського народу, значить, в користь цілого руського племені.

Після всього сказаного буде зрозуміло, скільки житя й енергії повинно було внести в діяльність заступників української народності те пробуджене цілої російської суспільності, яким визначається друга половина 50-их років. Все те, про що ще недавно ледви сьміли мріяти передові російські мужі, здавалося, готово було сповнити ся. Почалися розмови про близьке визволення селян. Коли вичікуване того великого пра- вительственного акту розбуджувало найсьвітліші і далеко йду- чі надії серед Великорусів, то який же був настрій українсько- го народу, і в його діячах, цілковито відданіх демократичним ідеалам, і в селянській масі, що памятала ще свободу відібра- ну в неї всього сто літ із чимось тому назад? І ось перед по- чатком 60-их років ми бачимо небувале сживлення в українській літературі. Почало появляти ся багато книг ріжнородно- го змісту на українській мові не тільки на Україні, але і в Москві, в Саратові, особливо ж у Петербурзі. Так у 1857 р. по- явилися перші оповідання Марка Вовчка, що представляли сумне положення українського простонародя, головно кріпаків; драматичні твори Ващенка-Захарченка; збірник Миколи Гат- цука “Вжинок рідного поля”, друкований у Москві, в друкарні Каткова, видуманою впорядчиком азбукою, якої він тримав ся і в своїй півнійшій книжці (1863 р.) “Українська абетка”. Надрукований у тім самім 1857 р. по великоруській історичний роман Куліша “Чорна Рада” (в “Русской Бесѣдѣ”) вийшов і по українські в 1859 р., коли вийшов і “Малорусский литературный сборникъ” Д. Л. Мордовця і ін. Між 1860 і 1863 р. включно видано кілька дешевих книжочок для просвіти про- стого народа: букварі (“граматки”), як “Домашня наука” Шейковського, відомості з космографії і природних наук, як

“Дещо про съвіт Божий” і т. і., і сам Катков збирав гроші на такі видання. В 1861—1862 виходив науково-літературний журнал “Основа” під редакцією Білозерського. В тім самім 1861 р. поручено було офіціяльно Кулішеви перекласти на українську мову “Положеніе о крестьянахъ”. Можна було надіяти ся повного розп'яття української літературної мови, справдаючої початкової науки українського простого народа при помочи його рідної мови...

Правда, під той час на горизонті внутрішньої політики збиралися чим раз частіше грізні хмари, з яких можна було надіяти ся грому, але не в сторону України. А тимчасом та буря неждано негадано обірвала ся по часті і на їй. Для вияснення цього дивного “похмелья во чужомъ пиру” належить вернутися від 1863 р. кілька літ назад. В ту саму пору, як Росія приготувала ся до визволення селян, Польща мріяла про визволення з під російського ярма, і польські дідичі правобережної України задумали покористувати ся тими надіями для цілі польської справи, переконавши правительство, що визволені селян поведеться ся лише тоді, коли вони будуть доволі просвічені, і випросивши таким способом дозвіл на закладання сільських шкіл при дідичівських дворах. В Київі повстало майже шкільне товариство для розширення польщини в селянській верстві. Київські студенти Українці відповіли на ті вигади в 1859 р. закладанем недільних і інших приватних шкіл, до яких швидко прилучила ся народня школа в Білій Церкві, відкрита за почином о. Лебединцева, катехита тамошньої гімназії, опісля протоієрея Софійського собору, оборонця уживання української мови при научуванню простого народа і в проповіді і перекладу съв. Письма на сю мову. В тих школах учено і ча українських і на великоруських книжках. Поляки обвинуватили тоді учителів тих шкіл у підлюджуванню селянства до революції, прозиваючи їх при тім хлопоманами, — прозвіщем, прикладаним опісля до українофілів і деякими великоруськими “охранителями”, хоч воно було винайдене польськими дідича-

ми для означення своїх власних демократів. Попечитель київського наукового округа, М. І. Пирогов підсъміював ся над тими доносами, висновуючи з них лиш те, що школи, значить, розвивають ся гарно; та адміністрація дала себе піддурити, наслідком чого були такі дивезні явища, як приміром, що Кулішева "Граматка", свободно продавана на лівім березі Дніпра, була заборонена на правім. Неправдоподібне, але правдиве, що Поляки в боротьбі з українськими недільними школами нашли собі сторонників серед висшого київського духовенства. Спільними силами того чудного союза був усунений з київського університета щирий прихильник недільних шкіл, популярний між студентами професор російської історії Павлов, що був по назначенню Пирогова інспектором тих шкіл, але накликав на себе неприязнь київського, опісля петербурзького митрополита Ізидора своїм вільнодумством, яке позволило й Полякам окрічати його безбожником та космополітом. Немов на те, аби зміцнити неприродність того походу проти української школи, до числа її ворогів приступила і редакція жидівської газети "Сіон", яка й перша обвинуватила Українців у "сепаратизмі". Те слівце було заразінсько підхоплене Катковим і, на жаль, Іваном Аксаковим. На ту пору, в 1862 р., випали петербурзькі пожежі, які Катков приписав у значній мірі недільним школам. Наслідком такого доносу замкнено ті школи в цілій Росії, і до 1863 р., коли вибухло польське повстане, в полузднево-західній Русі опинила ся народня просвіта майже цілковито в польських руках. Правда, в 1862 р. ще тримала ся руська школа в Білій Церкві, і київський митрополит Арсеній приказав съященникам своєї митрополії заводити приходські школи, але в ту пору, як і тепер, ті школи значилися більше на папері, а де й були, ледви животіли нужденно. Однаке петербурзькі українофіли тим менше падали духом, що нашли енергічного оборонця української народної просвіти в особі міністра нар. просвіти Головіна, назначеного по рекомендації розумного, освіченого і ліберального велико-

го князя Константина Николаєвича. Головін рішучо стояв за допущенем української мови до низших шкіл і за ширенем евангелія в українськім перекладі, яке й було перед тим предложене Морачевським правительству для дозволу. Для підготовлення народніх учителів була отворена в Київі “Временная педагогическая школа”, в якій більшість доцентів, і при тім добровільних та безплатних, складала ся зі студентів, що вчили недавно в недільних школах; та уряджене сільських шкіл, думку про які селянство приймило прихильно, не могло збити ся без співучасти дідичів, а на неї очевидно не можна було числити. Видаване українських книжок ішло по давньому і дехто з українофілів почав добивати ся навіть заведення української мови в українські школи не як помічної, але як головної, і для піддерживання сих домагань була надрукована в “Журналѣ Министерства Народного Просвѣщенія” статя Лавровського про самостійність української мови (“Обзоръ замѣчательныхъ особенностей нарѣчія малорусскаго сравнительно съ великорусскимъ и другими славянскими нарѣчіями”). Однаке заходи Головіна чим раз частійше розбивали ся о супротивленіе міністра внутрішніх справ Валуєва, і съв. Синода з митрополитом Ізидором на чолі. В письмі до Головіна з 18 липня 1863 р. Валуев виступає проти його заступництва за права української мови вказуючи, що буцім то такої мови й нема, а називають українською великоруську мову, лише попсовану польською, та що наміри Українців не тільки сходяться з намірами Поляків, але ледви чи й не визвані польською інтригою. Коли не були би знані дійсні дати тодішніх подій, трудно було би повірити, що се сказано в пів року після появи польських повстанчих ватаг. При порівнанню доносів тих самих Поляків, які тоді вже в повні розкрили свої карти, мимовільно нагадують ся знамениті слова ксьондза в комедії Бомарше: “Брешіть, брешіть; із того все хоч дещо лишить ся.” Та дуже правдоподібно, що думка про злуку українського літературного руху з політичним польським піддана не діячами будучого повстання, що було

би й дивне, але що справа не обійшла ся без участі таких осіб, що знали близько ще недавно перед тим модне серед українських Поляків “балагульство” і “козакофільство”, що полягало на зверхнім наслідуванню українських селян та давніх козаків, а що відбило ся в творах Мальчевского, Залесского, Чайковского (Садикпаші) і особливо—Тимка Падури, які не довели однаке до найменьшого зближення між польськими дідичами і їх українськими кріпаками. Як би там не було, а вороги духової самостійності українського племені, і чужі й свої, добилися того, що українській літературі задано тяжкий удар. Щікаво, що безпосередною його причиною не був ніякий протидержавний твір на українській мові, але згаданий вище переклад євангелія, старанно, побожно і вміло доконаний інспектором ніжинського ліцея, Пилипом Семеновичем Морачевським, який дивився на свою працю як на богоугодний подвиг. Коли той переклад, горячо одобрений і поручений Академією Наук, передано під благословення св. Синода, він був звідти висланий для оцінки і відзива калужському епископові Якову Миткевичові, шефови жандармів князеві Долгорукому і київському генерал-губернаторові Анненкову. Перший з них із разу склиявся до одобрення праці Морачевського, але опісля піддавшися постороннім впливам, оголосив його непотрібним побіч великоруського перекладу, зрозумілого буцім то кожному Українцеві; другий висловився умірковано і неозначено; третій призначав переклад “опаснымъ и вреднымъ” тому, що існування окремої української літератури, якої дозвіл випливає з дозволу надрукования съв. Письма на українській мові, потягне за собою відрвання України від російської держави (чим, скілько відомо, повторив докази свого попередника, Васильчикова). Нема що й додавати, що съв. Синод не дав свого благословення на оголошення перекладу Морачевського. Але справа не обмежила ся тою відмовою. Думка, висловлена Анненковим, увійшла в ужите деяких правителствених сфер і 20 червня 1863 р. вийшло розпорядження міністра внутрішніх справ, удостоєне

дарського одобреня, про здержане друкованя релігійних книг і учебників на українській мові, так що ужите тої мови, як і сказано виразно в розпорядженню, полішило ся дозволеним тільки для красної словесності. Даремні були протести Головіна: Валуев відповів на них згаданим виспе письмом, а його розпоряджене було швидко потверджене дорогою порозуміння між ним і шефом жандармів.

Українська література, повна надії на красшу будучність, була від разу здавлена: її діячам, не вважаючи на ріжнородність їх талантів, полішало ся задоволяти ся писанем нещідливих, але й безхосennих оповіданечок і віршів, а коли вони хотіли подати народові якесь поучене з царини сільського господарства, моральних питань або чого будь із круга віромостій, доступних і потрібних простолюдинові, то були змушені наперекір властивости предмета і напрямови своїх здібностей предкладати таке поучене в белетристичній формі, з чого не мало примірів, съмішних для непосвяченого в ту тайну і глибоко сумних та прикрих для того, хто її знає, не трудно навести аж до останніх часів.

Стремлінє освічених Українців до просвітити своїх менших братів, любов до рідної мови, що вже випробувала свої сили на ріжніх полях, у кінці й природна реакція проти незаслуженого переслідування, яке майже відібрало їм право користувати ся рідною бесідою, не лише спасли їх від утрати надії, але приневолили їх подумати про способи заспокоєння своєї законної потреби словесних зносин із непросвіченими земляками. Той спосіб був під рукою: за австрійською границею, в Галичині, такі самі Українці, як наші, говорять, пишуть і друкують на своїй мові без перепон. Наслідком того літературна праця Українців переносить ся до Львова, на великий хосен і гордість Австрії, але й на не меньшу, коли не більшу школу і пониженнє Росії. Від другої половини 60-их років галицька українська література почала збільшати ся і досконалити ся з такою силою, про яку при своїх місцевих обставинах вона

ледви коли могла би й мріти. Не вменшуючи талантів і ученості загорянських Українців, можна сказати сьміло, що без уваги на значінє всякого приливу нових співробітників, прилучене до них земляків із Росії мало для піднесення їх літератури особливу вагу тому, що 1) талановитих людей між нашими Українцями повинно бути далеко більше, ніж між австрійськими, хоч би з тої простої причини, що перші майже в десятеро численніші від останніх; 2) наші, по часті з тої самої причини, заможніші від загорянських. І всі ті таланти й гроші, які ужиті на місці принесли би Росії необчислену користь, почали йти за границю на витворене такого духовного центра, на який чайже кождий український письменник від тепер покладає всії свої надії, коли вийде в своїй літературній творчості з тієї рамки байбарвої белетристики. А тим часом такий центр міг би, — ні, повинен би бути в границях російської держави, в якій живе величезна, подавляюча більшість Українців. Але й для тої більшості перенесене літературної діяльності в Галичину стало далеко не повною нагородою за утрату права на рідну мову в вітчині, бо твори написані в Росії і надруковані у Львові доходили рідко до тих, для кого були призначенні і таким чином переважно не осягали своєї мети, а найважнійше жерело духовної просвіти, съв. Письмо, яким галицькі Українці користуються свободно в перекладі на свою рідну мову, було доступне українському простонародю лише в церковно-слов'янськім або в велико-руськім перекладі, то значить, що воно зовсім не було доступне. Яка тяжка помилка з точки погляду політики і внутрішньої і загорянської! І яка вона намацальна, особливо після того, що вже стало ся! А проте та непрасна помилка не лиш не була усунена, але по 13 літах іще побільщена.

Розпоряджене 1863 р., як і всі подібні йому заходи, викликані не дійсними потребами держави, але кабінетними міркуваннями поодиноких державних мужів, які не все ясно відріжняють явища життя від їх паперової відбитки, сповняло ся зразу негайно, але під 70-і роки, після того як правитель-

ственний персонал по часті змінив ся, недовіре до Українців немов ослабло. В 1872 р. позволено завязати полуднево-руський відділ Географічного Товариства в Київі. Ся інституція з'единила і оживила діяльність українських статистиків, етнографів і інших учених, що займали ся дослідами своєї вітчини, і цілком природно поставила знов на чергу питане про народну просвіту. В 1873 р. Костомаров підніс на ново справу популярно-наукових книжок. Та зараз же віджила і незичливість. М. Юзефович, що видав 1863 р. брошуру: "La question Russo-polonaise jugee par un petit-russien" надоказ повної незалежності українських інтересів від польських, в 70-их роках уже тайний радник і предсідатель Київської Археографічної Комісії, вдарив на алярм у "Московскихъ Вѣдомостяхъ" і в "Кievлянинѣ". Його погляди були приняті до відомості, і в 1876 р. у Петербурзі зібрала ся комісія з міністрів внутрішніх справ і народної просвіти, оберпрокурора съв. Синода, шефа жандармів і Юзефовича. В тій комісії постановлено наложить на українську літературу такі обмеження: 1) ввіз українських книжок і брошур із заграниці, які вони не були би, заборонити 2) друковане і видаване українських творів і перекладів у державі заборонити, крім: а) історичних документів і памяток і б) творів красної літератури, з яких перші приказано друкувати заховуючи правопись оригіналів, а другі — без усяких ріжниць від загально принятой російської (т. є. великоруської) правописи і тільки по розгляді рукописів у головній управі для справ друку; 3) українські сценічні представлення і відчити, а також слова при нотах заборонити. Сі постанови предложені цареви Олександрови II, що лічив ся тоді в Емс, і там вони були затверджені. Так повстал закон 18³⁰ мая 1876 р. Та опублікований він не був і ті, кого він найбільше дотикив, догадували ся дуже помалу про його існуваннє, не дістаючи книжок, замовлюваних у Галичині, дістаючи відмови що до пропущеня своїх творів, написаних без ъ і ѿ, надармо добиваючи ся дозволу на українське представ-

лене або концерт або знаходячи в рукописях своїх збірників українських пісень помилуваними тільки ноти. В Велико-Росії багато довідалося про сей закон у перше аж по двох або трьох роках після його затвердження зі статті в *Revue des deux mondes*: “La liberte en Russie”, до якої дісталася ся відомість про нього мабуть із брошури Драгоманова, предложеної ним парижському конгресови літератів. Та чи явно, чи тайно, українська література в Австрії була тим законом ішче сильнішпе відрізана від російських інтересів і в кінці зроблена оружем протесту і пропаганди, ворожої російському правительству, а в Росії відана на цілковиту самоволю цензури або, ліпше сказати, на особистий погляд сього або того начальника головної управи для справ друку або його помічників і на те, аби видрукувати: “І шумить і гудить, дрібний дощик іде”, доводилося звертати ся до Львова. І серед тих нових обмежень являється ся одна полекша в порівнаню з розпорядженем 1863 р.: позволено видавати історичні памятки і документи. Якому добродієви має завдачувати українська література се часткове розширене прав? Мабуть самому авторови того присуду над українською літературою, предсідателеви Київської Археографічної Комісії, якому публіковане документів було очевидно дуже пожадане, але видавалося невигідним, хоч не зовсім неможливим, в обхід закона після того, як він сам став певного рода законодавцем.

З законом 1876 р., як і можна було надіяти ся, повторилося те саме, що було з законом 1863р., лиш ледви чи не швидше тай на перший раз не наслідком яких українофільських підступів, але самоволі чи незнання цензурного заряду. 26-го липня 1876 р. заборонила духовна цензура галицьку брошурку “Оповѣдане про жите св. мучениковъ Бориса и Глѣба”, предложену їй петербурським комітетом заграницичної цензури, як написану по українськи; але заграницна цензура звернула увагу головної управи на те, що книжочка надрукована церковними буквами — і головна управа дозволила її. Судячи по тім, що се розпоряджене повторено 1. цвітня 1880 р., воно

тоді не було виконане, але за другим разом повинно було виповнити сла, скріплене ще поглядом, що уживане церковного письма “въ малоросійскихъ избраніяхъ” представляється весьма желательнымъ”, хоча коли приміром появила би ся пісня в роді “Ой Семене, Семене, чом не ходиш до мене?” надрукована буквами съв. Письма і богослужебних книг, така суперечність форми зі змістом викликала би певно репресію з боку тої самої цензури, яка добачила би в ньому — і зовсім справедливо — щось дуже похоже на богохульство. Про ослаблені чуйності головної управи можна догадувати ся з тих випадків, у яких можна ствердити по крайній мірі попередню роботу місцевих цензурних комітетів і цензорів над українськими рукописами, предложениями для дозволу до друку. 9 червня 1878 р. одеському тимчасовому відділові внутрішньої цензури приказано предкладати не інакше українські рукописи, як із виводом про їх зміст із чисто цензурного боку, з чого очевидно випливає, що оцінка творів у дійсності була поліщена місцевій цензурі. За те з формального боку головна управа зовсім не вирікала ся свого авторітета, як се видно, приміром, із заборони поеми В. Білого “Марко Проклятий” (1 цвітня 1878 р.), уже перегляненої петербурським цензурним комітетом і відбитої в коректі, за те, що автор*) писав і зам. и. Певність закона з 1876 р. видна і в забороні, наложеній 26-го мая того самого року на третій випуск “Збирника писень” Лисенка (з правописею одобреною цензурою), хоч 25 мая 1877 р. був дозволений “къ обращенію въ Россіи” учебник “Руска читанка для высшої гімназії. Уложивъ Александръ Барвіньскій. У Львовѣ. 1870” в трьох частях, і видано той дозвіл у відповідь на запит знов тої самої заграниціої цензури, яка в ті часи була очевидно ліберальнішою від внутрішньої.

*) Тут зайдла помилка що до імен авторів. В. Білій не автор “Марка Проклятого”, але видавець. Автором був О. Стороженко. В. Г.

Ліберальні подуви 1880 р. відбилися і на українській літературі. Дня 8-го грудня того року з високого дозволу вінс Костомаров в Академію Наук премію своєго імені за уложене українського словаря. Дня 12 січня 1881 р. представив київський (опісля варшавський) генерал-губернатор М. І. Чертков міністрови внутрішніх справ довгий меморіял, до якого послужила вихідною точкою просьба Лисенка — допустити третій випуск його збірника українських пісень надрукованого в Ліпську до продажі в Росії, а дальший зміст звернений на оборону Українців від підозріньо separatизму і на доказ можливості повної рівноправності літературних і музикальних творів що до цензури з великоруськими. Дня 13-го січня 1881 р. тодішній харківський генерал-губернатор князь Дондуков-Корсаков представив також по причині двох присланих йому українських книг просторий, але доволі безбарвний меморіял про права української мови*), зрештою по часті в користь української літератури, сценічних представлень, концертів і друкування нот із текстами. Наслідком цих меморіялів був рапорт міністра внутрішніх справ графа Н. П. Ігнатєва царю Олександру III. і високий приказ на перегляд правил із 1876 р. Відбула ся окрема нарада при участі тайного радника К. П. Побідоносцева, державних секретарів Острівського і Сольського і начальника головної управи для справ друку, гофмайстра князя Вяземського. На тій нараді порішено задержати правила 1876 р., але доповнити їх такими постановами: 1) дозволити друк українських словарів під умовою задержання правописи або "общерусской", або уживаної не пізніше XVIII ст.; 2) дозвіл сценічного представлення українських пес і публичного відспівання українських пісень і куплетів, дозволених цензурою, поставити в залежність від погляду вищих місцевих властій у кождім окремім випадку, а допущене друку українських текстів при нотах не інакше, як із захованем "общерусской" пра-

*) Пор. ЛНВ., 1905, кн. П, ст. 89—97.

вописи полишити головній управі для справ друку; 3) заборонити утворене спеціально українського театру і формоване труп для виставлювання виключно українських пес. Ті постанови були затверджені царем 8 жовтня 1881 р., але не опубліковані, лише подані відповідним органам адміністрації "конфіденціяльно". Дані, на яких оперті ті постанови, очевидні: се — премія Костомарова за уложене українського словаря, яку дивно було би не приймити, з одного боку заступництво київського і харківського генерал-губернатора за українську сцену і пісню, а з другого — страх перед можливістю повстання окремого українського театру, збільшений очевидно старим фантомом українського сепаратизму, як можна догадувати ся з два рази повтореного домагання так званої "общерусской" правописи.

Так отже поручений царем розгляд закона з 1876 р., далеко не вільного від впливу припадковості, був виповнений не на основі всестороннього перестудіювання питання, але при помочі деякого нового матеріалу, що також навинув ся припадково під руку. Зрештою називаючи дані закона 1881 р. припадковими ми повинні пояснити се. Припадкові вони тільки в значенню своєї неповноти, але не генези: рівночасне заступництво обох вищих представителів адміністрації на Україні за духові інтереси місцевої людності, хоч може й викликане безпосередньо якимось запитом із гори, важне саме по собі як вимовне съвідоцтво давно назрілих потреб повіреного їм краю. — тим цінніше съвідоцтво, що його не можна підозрювати за ніяку злочинну тенденційність, ані легкодушну поспішність. М. І. Чертков, якого вірність інтересам держави і адміністраційний досьвід не можуть підлягати найменьшому сумнівови, уважав своїм обовязком заступити ся за права української літератури в повному її обемі; князь Дондуков-Корсаков не пішов у своїм меморіалі так далеко тому, що не був чужий розповсюдженого в деяких сферах недовіря до Українців, та все був приневоле-

ний приблизно до такого самого відзиву важними фактами і на деякі з них він покликається навіть.

Закон 1881 р. силою властивості даних, із яких зачерпнено його зміст, вніс у законодавство України певного роду полекші, хоч далеко меньші, ніж може здавалося його авторам. Уживане “общеруської”, т. є в самій речі великоруської правописи в українських текстах—це взагалі неможлива вигадка тому, що правопись невідмінно підпорядковується фонетиці а в лінгвістичних працях, як словар, представляється просто немислимю речю і через те пробу уложення українського словаря під такими умовами можна зрівняти з замахом негідними способами, про що легко переконатися дорогою відворотної проби — уложення великоруського словаря кулішівкою. Що до уживання “правописанія, употреблявшагося въ Малороссії не позже XVIII вѣка”, то не говорячи вже про самовільство такого обов'язку, згадана тут правопись — величина зовсім мітична тому, що в ту пору писав кождий більше або менше по своєму, і коли би ми захотіли наслідувати Українців XVII і XVIII ст., у нас з'явили би ся, приміром, форми пѣпъ, тѣлько, вѣнь, як писав Некрашевич, зам. попъ, только, вонь або піп, тілько, він. Вистава українських спектаклів лише за кождоразовим окремим дозволом місцевого вищого начальства рівняється в дійсності майже цілковитій забороні правильного функціонування театру, хочби й мішаного що до мови виставлюваних п'ес. Але й те обов'язкове мішання — коли його пропоновано для кожного представлення, як виконувано у практиці — само по собі мусіло відбити ся дуже пригнітливо на обсямі представлюваних на сцені драматичних творів, т. є. на цілім репертуарі. Заборона формування чисто українських труп або вимагала подвійного персоналу, не під силу приватним театрам, або виключала можливість підховання добрих акторів, бо трудно уявити собі, аби могла витворити ся путня сценічна школа при постійних переходах від “Назара Стодолі” до “Татьяны Рѣпиной” або до “Короля Ліра” і від “Пошились у дурні” до “Горя оть ума”

або “Врача поневолѣ”. Однаке закон 1881 р. показав ся все таки полекшою завдяки тому, що самі ті, хто мав глядти за його виконанем, розуміли або відчували невідповідність між його цілями, зглядно ліберальними, і редакцією, що паралізувала ті цілі. Збирачі матеріалів до словаря записували слова фонетичною правописю тим съмлійше, що бачили вже не один приклад цензурного пропуска книг, написаних так, а театральні підприємці на те, аби виграти час, потрібний для представлення більше або менше довгого українського драматичного твору, обмежували великоруську частину до вистави перед або по ньому водевільчика або сценки, які грано поки роз’їждалася публіка, — грано формально і без чутя, при чім приміром актор, що представляв збанкотованого панка, говорив, що він тільки що “проковтнув” сотку устриць і т. п. В 1884 р. головна управа в справах друку звернула увагу губернаторів на такий обхід закона, але з того нічого не вийшло. Помалу почали проскачувати до друку переклади з великоруської мови на українську і в 1892 р. головна управа пригадала цензорам незаконність такої появи, зрештою дуже спірної відповідно до тексту правил із 1876 р., і старала ся збільшити їх чуйність і в напрямі оригінальних українських творів, які вони повинні “съ особою строгостю и вниманіемъ разсматривать, подвергая искушеніямъ и запрещая при этомъ не только все, противорѣчащое общимъ цензурнымъ правиламъ, но при малѣйшемъ къ тому поводѣ, по возможности, сокращая число такихъ бездарныхъ произведеній въ цѣляхъ чисто государственныхъ” (Предложение Гл. Упр. по д. п. С.-Петербургскому Цензурному Комитету з 8 січня, 1892 р., ч. 96). В 1884 р. затверджено в незвичайно різкій формі заборону привозу українських книжок із заграниці. В 1895 р. заборонено українські книжки для дітей, що в дійсності є також повторенем попередньої заборони, уміщеної в постановах 1863, 1876 і 1881 рр. Доволі було би їх тих неодноразових повторень того, що зазначено в попередніх законах (зрештою не опублікованих) для доказу цілковитої

суперечності сих законів із умовами і потребами реального життя.

Поки перейдемо до висновка (який повинен бути природним випливом із попередніх наших міркувань), полішається розглянути ті аргументи, до яких зверталися урядові особи й інституції, а також публіцисти на те, аби оправдати законність обмежень, що обкроювали свободу українського друкованого слова. Зробити це конечно треба; багато з тих аргументів такі, що до них можна вертати у всякий час і при всяких нових умовах: вони власне основані на поглядах загального характеру, а не на тих дійсних потребах людності української землі, які одиноко, як нам здається, повинні мати рішаюче значення в роздивлювані питаню.

Ті аргументи переносять нас поперед усього в царину культурної історії руської народності: сею історію, по думці деяких публіцистів, належить означувати відносини української літератури до "общеруської" літератури і української мови до "общеруської" мови. Затримаймося вперед на питаню про мову. Чи маємо ми дійсно право говорити про "общеруську" мову? Не підлягає сумніву, що предки Великоросів і Малоросів говорили колись одною мовою: ту мову, що не дійшла до нас у письменних памятках, відтворювану гіпотетично, принято в науці називати "общеруською" мовою. Але очевидно не її мають на увазі ті, що протиставлять українську мову "общеруській". Ще в доісторичну епоху представляла "общеруська" мова в окремих паростях різкі діалектичні відрубності, які дають підставу припустити споконвічний поділ руського племені на три групи: північно-руську, середньо-руську і полуднево-руську. Полуднево-руські памятки давньої нашої літератури XI і XII століть, як у перше доказав наш поважний співчлен академік А. І. Соболевский, представляють ряд типічних окремішостей української мови: із них можна на певне переконати ся про значне віддалене полуднево-руських (малоруських) говорів як від середньо-руських, так і від північно-

руських уже в дотатарськім періоді. Тому віддаленю не могло перешкодити й те політичне з'єднання руських племен, яке бачимо в X і XI століттях; навпаки, розпад руської землі на уділи, зміцнене нового політичного центра в допливі Оки і верхнього допливу Волги, уладок Київа у другій половині XIII століття — все се від'окремлює значно полуднево-західну Русь, а напад Татар довершує те відокремлення. Пізніше, в границях литовсько-руської держави, полуднево-руські племена знаходять умови для зближення з іншими руськими племенами, а власне з тою західною галузею середно-руських племен, яка стала основою білоруської народності. Східна-ж галузь середнорусів, з'єднана Москвою з північно-руськими племенами, входить разом із ними в склад великоруської народності. А ж пізнійша кольонізація XVII і XVIII століть зближує великоруські і малоруські племена в допливах Сейма, Донця і Дону. Таким чином історичні окремішності в мові обох народностей — великоруської і малоруської. Історичне життя тих народностей не витворило для них спільної мови; навпаки, воно зміцнило ті діалектичні окремішності, з якими предки Малоросів із одного, Великоросів із другого боку — виступають у початках нашої історії. І очевидно, жива великоруська мова, якою говорить народ у Москві, Рязані, Ярославі, Архангельську, Новгороді, не може бути названа “общеруською” в супротивність українській мові Полтави, Київа або Львова.

Та чи нема підстави признати “общеруською” нашу літературну мову? Чи не витворюала ся вона спільними з'усиллями всіх руських народностей, чи не відбила в собі окремішності усіх руських говорів? По виповіданям нераз висловам деяких публіцистів Українці грали видну роль в творенню і в обробленню нашої літературної мови. Для доказу сеї думки признається достаточним наводити вплив українських письменників і учених діячів XVII і XVIII ст. зразу на московську освіту, а опісля і на Петрові реформи. Справді, вплив сей відбив ся і на нашій літературній мові, але він був переминаю-

чий: зусилля великих наших письменників зближали що раз більше книжну мову з народнього і ніщо ще не здержало сеї течії, яка зробила вже в кінці XVIII і початку XIX століття нашу літературну мову в повній великоруською, увільнивши її між іншим від напливового українського наголосу, не чужого, по вказівкам професора Будде, язикови Ломоносова і Сумарокова. Великоруська літературна мова, що представляє в своїй основі перісту мішанину церковнославянських елементів (у лексичній і по часті граматичній часті) із елементами живої мови великоруських племен, від давніх часів, можна сказати, від XIV ст. набирала що раз більше народньої закраски. Її розвиток власне в тім напрямі був здергуваний два рази — перший раз у XV столітті, коли їй прийшло ся витримати боротьбу з іншославянськими елементами, що завдяки сербським і болгарським ученим нашли зі славянського півдня; другий раз — у XVII столітті, коли її наводнили окремішності української книжної мови. Та великоруський елемент вийшов оба рази переможцем і тому нашу літературну мову, мову освічених кляс і літератури всіх родів, належить признати чистою великоруською. Ми не бачимо ніяких основ звати сю мову “общеруською”, бо вона не представляє амальгами, в якій відбилися б, хоч і нерівномірно, окремішності всіх живих руських говорів.

Правда, наша великоруська мова здобула загально-руське значінє: в значній часті вплинула на се та обставина, що силою річій вона стала державною мовою; та се залежало головно від культурного росту великоруської народності, від розвитку її літератури і шкільної освіти. Реформи Петра Великого, що зблизили Росію з Заходом, зміцнили просвітнє значінє великоруських центрів, Москви і Петербурга, і втягнули в одно спільне житє Велику і Малу Русь: остання не мала що протиставити тій східській просвітті, яка завдяки напрямови, даному Петром, розлила ся нестримним потоком по всій землі, з'єдиненій московськими царями. Наслідком того проникла великоруська мова на півдні, в українську Придніпрянщину.

Книжна українська мова виробляла ся в XVI і XVII століттях на основі двох літературних мов — церковнославянської і західно-руської, що своєю дорогою пересякла польськими елементами; вона приблизила ся в значно меншій мірі ніж великоруська літературна мова, до мови народу і тим передовсім пояснюється доля, яка постигла її у другій половині XVIII століття: вона забувається і без усякої боротьби уступає місця великоруській літературній мові.

Зріст культури і освіти, про який ми що лише згадали, завершується таким чином натуральним витисненем книжної української мови великоруською мовою. Та той зріст приклікає до життя чинники, що в попередню епоху майже не знаходили собі виходу і законного вираження. Великорос захоплюється на стільки съвітською просвітою, що не може вже задоволити ся тим, що давало його предкам церковну освіту, яка полішила без відповіди переважну частину потреб вдумливої і чутливої істоти — користуванням церковною книжною мовою, далекою від рідної. З появою съвітської просвіти, література, не перестаючи задоволяти релігійних потреб, матеріальних інтересів, відкриває для Великороса можливість виражати і почування і думки в нових, непривиклих для його предків формах. І се відбивається передовсім на зближенню книжної мови з розговірною, літературною мовою з мовою щоденних почувань і думок. Ми бачимо, як швидко увільнила ся великоруська літературна мова, завдяки власне съвітській просвіті, від налєтілих елементів, чужого наголосу, незвичайних слів. В Україні, де книжна українська мова була вже забута і закинена, та сама съвітська просвіта мусіла визвати іншу, хоч і подібну появу: жива розговірна мова стає літературною мовою. Думки і почування Українця рвуться нестримно на папір, для нього нема іншого виходу, як виразити їх звичайним своїм говором, бо чужа йому великоруська літературна мова не може стати провідником рідної мови, не може і по своїй суті не повинна бути з нею зближувана і зрівнювана. Реформи Петра Великого

вивели Росію на дорогу съвітської просвіти: в результаті з одного боку книжна великоруська мова зрівняла ся з розговірною мовою Великоросів, а з другого розговірна мова Українців стала мовою нової української літератури. Не допустити законності і природності такого результатата значило би признати, що съвітська просвіта не ткнула Українця; воно значило би, що на півночі в Москві і Петербурзі, съвітська просвіта повинна була зблизити розговірну мову з літературною, давши першій із них перевагу, а на півдні, в Київі, та сама съвітська просвіта мала тільки замінити стару літературну мову новою, ще відміннішою від розговірної, ще більше чужою.

Публіцисти, що відмовляли права на істноване українській літературній мові, покликували ся радо на Білорусь: вони застрашували росийське правительство і росийську суспільність перспективою домагання свободи для білоруського друкованого слова. Що скаже будучість, не знаємо; але минувши на съвідчить ясно, що білоруська інтелігенція ополячила ся тоді, коли Велико- і Малороси заховували ще съято свої книжні мови. І в тій інтелігенції не було ні охоти, ні підстави звертати ся до народної мови, коли тимчасом Українці зробили се наслідком крайньої потреби.

Законністю і природністю повстання української літературної мови пояснюється ся законність і цілого дальнішого її розвитку. Жерелом її була, як ми бачили, жива розговірна мова—жива розговірна мова української інтелігенції, що виросла серед цілком відмінних умов від великоруської інтелігенції. Вона і в XVIII ст. і пізнійше, в XIX, передмала польську культуру, якої не довело ся виперти ні Москві, ні Петербургови, і то не вважаючи на дуже сильну запозику елементів великоруської культури, піддержаної і спільною вірою і спільними державними інтересами. Таким чином у розговірній мові української інтелігенції, що стала літературною з початком XIX століття, появляють ся в формі напливових елементів на народній українській основі з одного боку польські, з другого великоруські

слова і обороти. І в будуччині обі названі літературні мови — польська і великоруська — повинні служити жерелом збогачення української літературної мови. Зворот до тих жерел в повній законний: перевага буде належати до тої з обох мов, котра з'уміє привязати до себе українську літературу тісними, братніми вузлами. Здавало ся, що вплив великоруської літературної мови на українську був цілковито забезпечений при тих умовах, при яких повставала нова література: по українськи починають писати люди, що знаменно володіли великоруською мовою; українські книжки появляють ся в центрах великоруської просвіти; літературні твори Українців друкують ся в великоруських журналах і збірниках. Та зазначені висше цензурні утиски 1863 і 1876 року, як ми бачили, переносять літературну діяльність Українців у заграницю Русь: тут вона розвивається під сильним впливом польської і німецької літератури і зовсім природно переймається польськими елементами в царині лексики і синтаксису. Українські мові галицької літератури роблять докори за ті її польські елементи, за ту чужу українському духу закраску, якій вона підпала у Львові. Та польські елементи не затемнили народньої основи мови: вони заняли тільки місце тих великоруських елементів, яких витиснене було би конечне при широкім і свободінім розвитку української літератури на Україні. Збогачене чужомовними елементами — се доля кождої літературної мови (західно-европейські елементи в нашій великоруській мові доказують, що від впливу чужоземщини не забезпечені навіть дуже розвиті літературні мови). Та цілком неминучим стає вплив сусідніх мов, коли ті мови належать до споріднених племен: так польська літературна мова відбила на собі вплив чеської, а польські пуристи ведуть безхосенну і втомну боротьбу з великоруським впливом; так словінська мова перейшла сербо-хорватськими елементами; так болгарська мова наскрізь прошпікована великоруськими елементами. Так само й українській мові неможливо було устерегти ся ні від великоруського, ні від польського.

впливу. Умілість покористувати ся чужомовними елементами, брак страху перед ними, съмле відношене до нового лексично-го матеріалу — дуже часто съвідчить про силу і крікість молодаї літературної мови, що нездержно стремить до що раз більшого обему в царині висловлювання людських думок і почувань.

Розвиток літературної мови йде очевидно рівнобіжно з розвитком самої літератури. Багато великоруських публіцистів клало питане, чи потрібна загалом українська література. Інші бажали обмежити обсяг розширеня тої літератури певними означеніми рамками: признавано природним писати по українськи вірші та оповіданя з народнього житя; вважано відповідним збирати народні пісні, казки; в кінці призначувано для української мови навіть цілу царину красної літератури. Але переходити поза ту царину заборонювало їй, заборонювали публіцисти у слід за правительственими розпорядженнями, в інтересах власне великоруської літератури. Відповідь на пусте зрештою питане, чи потрібна загалом українська література, дало само жите: ви бачили широкий розвиток тої літератури навіть у періоді до шісдесятих років, т. є. до того часу, коли реформи Олександра II відродили великоруський народ у нових формах побуту, і переконали ся при тім, що діячами тої літератури були люди ріжних суспільних верств, ріжних поглядів і ріжного виховання. Українська література задоволяла очевидно своїм повстанем назрілі потреби і в повстаню її не мала зовсім участі ані політична інтрига, ані нездорова тенденція. Нехайже-ж зазначені нами висше факти з початкової історії української літератури відповідять на питане, що повстає в нас наслідком постійних тверджень деяких публіцистів: чи можна в самій річи обмежити обсяг уживання літературної мови сими або тими границями? Котляревський, що взяв ся за рідну мову для витвореня особливого епічного твору, звернув ся до неї і в "Оді до князя Куракина". Квітка-Основяненко, що писав оповідання з українського побуту, здецидував ся заговорити по-

українськи і про серіозніші справи в “Листах до любезних земляків”. Максимович записує зразу українські пісні, а опісля переводить на українську мову Слово о полку Ігоря, а два роки опісля видає переклад Псалмів. О. Гручулевич друкує в українській мові свої проповіди, а також “Катехетичні бесіди на символ віри” і Отче наш. Чи ж можна задержати зароджену думку, думку, оживлену понадто рідною мовою? Що затримає її на народніх жартах і віршах, що перешкодить їй втілити ся в нових формах поезії, проникнути в роман і розвідку, перенести ся в минувшину рідного народу, постарати ся про його будуччину, перейти в кінці в царину віри і з’осередкувати ся на перекладі съв. Письма або уложеню книжок для духовно-морального читання? Ні, творча думка не може бути спинена штучними перешкодами. За те всякі штучні перешкоди дадуть їй усе фальшивий, тенденційний напрям: наведені вище факти показали, як загнано широкий і свободний потік української творчої думки в вузкі рамки політичної партії, утвореної в Галичині, що зміцнювала свої ряди, оживляла свою діяльність емігрантами з нашої України — партії могутньої і популярної власне тому, що вона стереже свободного розвитку української літературної мови. Обмежуючі закони 1863 і 1876 р. були введені, можна припустити, в інтересах великоруської літературної мови. Та не тих заходів вимагає та мова її література для своєго розширення і законного впливу на суспільне життя. Названі закони виймили з під впливу великоруської літератури значну частину української літератури, яка наслідком заборони ввозу книг не могла навіть бути предметом оговорення в великоруській пресі. Ті закони порвали ту братню звязь, яка завязувала ся в різних збірниках і періодичних виданнях між великоруською і українською літературою. Вони перервали між ними і братнє суспіництво, розділивши їх остаточно і усунувши той спільний ґрунт, на якім природним способом означили би ся взаємні відносини між обома літературами. Ми бачили в кінці, що ті закони причинили ся до штучного зросту української лі-

тератури в Галичині, бо там, у Львові й Чернівцях, їй прийшлося відповідати від разу на всі ріжнородні вимоги житя: українська мова стала мовою просвіти і політики, науки і літератури. Правда, і там стрітила ся вона з великоруською літературою, піддержаною старою галицькою партією, але ворожнеча, що заступила місце попереднього братаня в Росії, перенесла ся й сюди, і мова — з разу одна лише мова — стала жерелом непримиримої ворожнечі між двома половинами галицької інтелігенції. Моральної страти, нанесеної великоруській народності й її літературі відпалою, або радше відколеною від неї українською літературою, не нагородить піддержка, оказувана Росією деяким періодичним виданням съятоюрської партії.

Закони 1863 і 1876 року стали початком і жерелом тяжких проб для великоруської літературної мови в Галичині, бо виросла поруч із нею українська література уривала з кождим роком із під її ніг ґрунт і то тим лекше й успішніше, що ту народну літературу підтримувало австрійське правительство, настроєне ворожо супроти старої галицької партії. Перекинувши українську літературу в заграницню Русь, ми перервали братнє супірництво її в Росії з великоруською літературою; таразом із тим ми скомпромітували великоруські, а навіть і "общеруські" інтереси в Галичині, бо викликали проти них штучну коаліцію місцевих українських і польських інтересів. Великоруські інтереси витримали би успішно супірництво з українськими в Росії; та в Галичині не спасе їх ніщо, коли сама Галичина стане ареною того супірництва, що перейшло в братовбійчу ворожнечу.

Публісти, ворожі самостійності української літератури, підносять іще один аргумент, не позбавлений практичного значіння. Зазначуючи окремішності в народній мові губерній, заселених Українцями, вони запитують: Де єдність тої мови, що витворить ту літературу? Чи не розпаде ся та література на ряд дрібних провінціяльних літератур на місцевих жарго-

нах? В тих побоюванях ми готові добачувати журу про роз'єднання будучої української літератури. Та вона не потрібуеть таких піклувань, їй потрібна передовсім свобода: свободний розвиток у лішті разі виробить одну спільну літературну мову для всіх Українців, у гіршім — Українці, не зрозумівши своєї духової єдності, запроастять свою літературу в безплодних незгодах і розладах. Так само ми глядимо і на питане про українську правопись: коли жите витворить єдність української мови й літератури, то воно витворить єдність і в письмі.

Коли-ж закони 1863 і 1876 р. не відповідають інтересам великоруської народності і великоруської літератури, то може вони корисні для інтересів російської держави? Ми бачили власне, що проти української літератури підношено в різні хвили, починаючи при тім від 1861 року, дуже тяжкі обвинувачення. Правда, ті обвинувачення відносилися до “невеличкого кружка людей”, охрещених назвою українофілів: зразу докоряли їм, що вони находяться в руках політичних інтригантів і служать покірним оружем заклятих ворогів своєї України, т. е. польських агітаторів; говорили, що діяльність українофілів помагає як не може лішше намірам польських фанатиків, що поставили питане про істноване “руського” народу і очікують із задоволенем розкладу у власнім нутрі того народу; доказували, що українофільство йде “паралельно со всіми другими отрицательными направлениями, которые вдругъ овладѣли нашою литературой, нашою молодежью, нашимъ прогрессивнымъ чиновничествомъ и разными бродячими элементами нашего общества”. Головною вимогою українофілів був однаке не здогадний їх союз із тими усімі напрямками, але явний намір їх вирвати книги “на новосочиненному малороссійському языке”, ширити українську грамотність, заводити українські школи, вкорінювати науку про якісь дві руські народності і дві руські мови. За всім тим усе ясніше зарисовувався привид сепаратизму, замір роз'єдинити едину і неподільну руську народність. Обвинуваченя в таких намірах засновувалися на

неозначених даних: правда, між представителями українофільства допускано істнованє таких діячів, “которые совершенно чужды какой бы то ни было политической цѣли и руководятся чувствомъ патріотизма”, але разом із ними, — так твердили добровільні обвинуватці — “въ предпріятіи создать особую малорусскую литературу и ввести въ народныя школы южнаго края преподаваніе на малорусскомъ нарѣчіи принимаютъ живое участіе такие малорусские патріоты, которые не ограничиваются мыслью создать свою особую литературу, но простираютъ виды и на политическую отдельность Малой Россіи отъ общаго отечества”. Поки розходило ся про народність і мову, взвивано до чуйности тільки саму суспільність; як же-ж зайдла справа про державну єдність, тоді признано конечною річю як найбільш рішуче вмішанє державної влади. Звідти відклики і до суспільності і до правительства. Налякане польським повстанем, хитрим сплетенем політичної інтриги, що розкинула свої сїти не лиш у самім полуднево-західлім краю, правительство послухало відклику, зверненого до нього. Воно постановило відобрati українофілам саме оружje пропаганди — можливість ширення української грамотности і видаваня українських книжок. Такий сенс цензурного розпорядження 1863 року, зверненого проти освітньої діяльности на українській мові: ним заборонювано видаванє книжок духовно-морального змісту з одного, сьвітських учебників—із другого боку. Замість повстati proti українських сепаратистів, коли б такі знайшли ся, замість звернути удари на політичну агітацію, шкідну для державної єдності, коли б та агітація дійсно показала ся, розпоряджене 1863 р. ударило на тих діячів, яким були чужі всякі політичні цѣли і які “руководились чувством патріотизма”; для сепаратистів і політичних агітаторів витворював ся за те податний ґрунт. “Гоненія и преслѣдованія — писав Катков 1863 року з приводу українофільства—могутъ изъ пустяковъ создать серьезное дѣло; гоненія и преслѣдованія, какъ свидѣтельствуетъ опытъ всѣхъ вѣковъ, большею частію возбужда-

ли жизнь и силу въ томъ, что само по себѣ не имѣло ни жизни, ни силы. Мы, стало-быть, не желаемъ — продолжает Катков — гоненій и преслѣдований, вовсе не изъ уваженія къ фальшивому, не въ угоду, не въ пользу ему, а напротивъ въ ущербъ ему, чтобы не придать ему большаго значенія и силы". Побоюванія московскаго публіциста справдили ся: вже того самого 1863 р. Каткову доводить ся зазначити, "что въ послѣднее время, благодаря усилюмъ нашихъ украинофиловъ и настойчивымъ требованіямъ поляковъ, львовская газета "Слово" начала отдаляться отъ общепринятаго русскаго языка въ сторону малорусскаго"; в 1867 р. Українці разом із галицькими патріотами засновують львівський журнал "Правда", в 1868 р. повстает у Львові товариство "Просвіта", в 1873 р. повстает у Львові за гропі доставлені з Росії "Товариство імені Шевченка". Все тесъвідчить про значеніе й силу українофільського руху. І лише по 1863 році можна призвати за ним і силу і значеніе.

За що ж підпадала під обмеження і переслідування українська література? Чи за те, що поміж людьми, які брали участь у ширеню і твореню українських книжок, були такі, що мріяли про відділене України від Росії? Дати позитивну відповідь на це питане було би дурницею; дати таку відповідь значило би допустити можливість обмежень і переслідувань на нашу великоруську літературу в загалі, коли серед її діячів знайдуться зломисні люди, що мріяли би про розбитє нашої державної єдності, що підривали би своїми фальшивими науками основи суспільного ладу. Усміні напрями нашої політичної преси викликали репресивні заходи проти неї, але заходи ті, придавляючи деякі органи преси, не розширювали ся на цілу літературу в загалі, а преса противного напрямку навіть була піддержувана і запомагана всякими способами. Недовіре до преси викликало в 1872 р. доповнення "къ времененнымъ правиламъ" 1865 р., але те недовіре не посягало нї на істноване великоруської преси, нї літератури. Вважаємо проте неправдоподібним, аби зломисність деяких українських письменників могла

викликувати переслідування в загалі цілої української літератури, переслідування, якого першими жертвами упадуть Морачевський, лояльний патріот і побожний перекладач Четвероєвангелія, а разом із Морачевським і священик Опатович, що не побачив виходу надрукованого вже ним другого видання “Оповідань із святого писання”, видання, вже дозволеного съв. Синодом. Очевидно правительство, що видало розпоряджене 1863 року, руководило ся іншими, важнішими мотивами: “горячечная” діяльність українофілів, як її називають обвинуватці, діяльність, що сама по собі не була незаконною, могла — так думало очевидно правительство — довести до небажаних результатів, до духовного відділення України від Великої Росії, а духове відокремлене могло би довести і до політичного розпаду. Ось правдоподібні мотиви рішучого виступу, що зробив кінець свободному розвиткові української літератури. Сей виступ оснував ся в такім разі цілковито на припущеннях, яких вартисть і переконуюча сила дуже зглядна. Чому українська грамотність мала вести власне до роз’єднування, сього не вияснено. Література буває передовсім відбитком реальних стремлінь тої суспільності, до якої вона належить, а українська суспільність тих часів, як се видно з самих трактатів проти українофільського напрямку, призначеного плодом чужоплемінної інтриги, не стреміла до сепаратизму; вона жила одним спільним життям із цілою руською суспільністю взагалі, в ній являлися ті самі додатні і ті самі усміні стремління, які ділили суспільність і в великоруських центрах. Зрештою дальші події показали, що й пізніше, по заснованю і зміщенню галицької народної партії, Українці були далекі від сепаратистичних стремлінь: коли такі стремління були би серед них, вони знайшли би собі вислів і на великоруській мові, користувані якою не було Українцям заборонене. Великоруська мова могла так само успішно, як і українська, служити оружием пропаганди в користь сепаратизму, коли Українці занялися би колибудь серіозно думкою про засноване окремої держави. Ідея поко-

рила би собі форму: пропаганда по великоруськи пішла би не менше успішно, як пропаганда по українськи. Виступ проти мови не здавив би думки, коли б вона дійсно язріла серед Українців. Ми маємо повну основу протиставити наведеному вищє припущеню інше: свободний розвиток української літератури впливав би на братнє єднання Полудневої Росії з усею іншою. В українській літературі не було і не могло бути ніяких спеціальних інтересів, чужих великоруській літературі: обі літератури працювали би над спільними питаннями, що випливають із спільних державних і суспільних інтересів. А завдяки тому Україна переймала би ся що раз більше загально-руськими ідеями, загально-руськими стремліннями. Ми віримо в культурну силу нашої великоруської літератури: її вплив забезпечений навіть на заході серед великих культурних націй Європи. Неваже можна припустити, щоб із нею не пішла разом у дружнім гурті і в повній съвідомості єдності інтересів молода українська література? Повисіші мотиви не позволяють нам признати обмеження 1863 р. результатом до-зрілого обсуждения і всесторонньої оцінки інтересів великоруської народності, племени, літератури і держави: ми, на жаль, мусимо назвати їх плодом сумного непорозуміння.

Та те непорозуміння принесло гіркі плоди. Ми бачили, як безпосередно по розпорядженню 1863 р. Українці переносять свою діяльність до Галичини. Ми бажаємо процвітання українській літературі, ми тішими ся її успіхами, хоч би у Львові або навіть в Америці. Та з жалем перекочуємо ся, що вона переймає ся що раз сильнійше ворожим відношенем до Росії. Воно пояснюється по часті відорваністю її від російського ґрунту; українська заграницяна література — а від 1863 р. майже вже не можна говорити про свою російську літературу на українській мові — роздивлює російські події з чужоземної точки погляду, не вдумуючись у них, не вглубляючись у них так, як се можна тільки російським горожанам, що живуть у своїй вітчині і вміють через те розріжити, що треба конче роз-

ріжняти, що вміють також прощати і надіяти ся. Та в значній часті ворожий настрій до Росії галицької української літератури залежав від тих самих репресивних заходів, які обмежили парину українського друкованого слова: відібрati освіченим людям право писати рідною мовою, значить посягнути на те, що тим людям так само дороге, як дороге саме житє; посягнути на саме житє народа, бо в чім іншім воно виявляється, як не в слові, посильнику думки, виявнику чуті, втіленю чоловічого духа? Держава, що не вміє забезпечити одного з най-елементарнійших прав горожанина — права говорити друком у рідній мові, розбуджує в горожаніні не повагу до себе, не любов, але безпритомній страх за існування. Сей страх зроджує незадоволене і революційні стремління. Сей страх обернув багатьох українофілів із щиріх синів Росії, “чужихъ какихъ бы то ни было политическихъ цѣлей”, на дорогу явного незадоволення. Одна з наших вищих урядових інституцій прийшла в 1876 р. до переконання, “что вся литературная дѣятельность такъ называемыхъ украинофиловъ должна быть отнесена къ прикрытию только благовидными формами посагательству на государственное единство и цѣльность Россіи.” Сей висновок ослабляється значно здогадом, висловленим також 1876 року не менше авторитетною інституцією про те, що “въ писаніяхъ современныхъ дѣятелей украинофильства не только сквозить смута, но и высказывается явно мысль объ обособленіи Малороссіи отъ остальной Россіи, обособленіи пока еще только литературномъ, но за которымъ естественно и даже необходимо должно послѣдовать стремление къ обособленію политическому”; але все-ж не можна не признати, що сімдесяті роки дійсно прославилися виступом Українців проти тих державних порядків, при яких ім доводилося тратити право говорити друком у рідній мові. Чим же були викликані ті напади, як не репресивними заходами 1863 року, що віддали українську літературу на цілковиту самоволю цензури і місцевої адміністрації?

Заходи ті були тим небезпечніші для державного ладу,

що вони не були уbrane в форму закона. Звідси роздратоване проти буцім то самоволі місцевих властій, нарікане на державні порядки, що не забезпечують елементарної законності. Звідси також дружні зусилля Українців провести свої книжки навпаки і на перекір придирливій цензурі. І так у 1873—1875 роках їм удало ся надрукувати до двадцяти книжок ріжного змісту.

Адміністраційне розпоряджене, аби полишити ся дійсним, не бути придавленим через жите, яке надто не знає про нього і непідготовлене до нього (бо лише закон є загально-обовязковою і загально відомою юридичною нормою) — таке розпоряджене треба поновляти від часу до часу і при тім у що раз острійших формах — відповідно до того, на скільки показалося безсильним попереднє розпоряджене. Розпоряджене 1863 р. прийшло ся поновити в 1876 р., лиши у ще категоричнішій і твердшій формі: не оголошений закон 18|30 мая узброює першою своюю точкою цензуру проти ввозу “какихъ бы то ни было книгъ и брошюръ, издаваемыхъ за границею на малорусскомъ нарѣчіи”. Такий поступок признав усю галицьку українську літературу нелегальною; признало нелегальним навіть саме існуване такої літератури — а се могло послужити тільки до більшого озлоблення робітників української літератури, приневолених недобровільно перенести свою діяльність у заграницну Русь. І в тій загоряній Русі писали ся по українськи не тільки політичні статті, звернені проти Росії: там розвивалася політична література, присвячена своїм місцевим інтересам, там оброблювано нашу давню літературу й історію, укладано букварі і граматики, хрестоматії і словарі, видавано сувязте Письмо, друковано в кінці невинні що до змісту вірші і пісні. І на все те в Росії наложено заборону лише тому, що воно друковане по українськи.

Друга точка закона 18|30 мая 1876 р. в сути річи затверджує розпоряджене 1863 р., дозволяючи друкувати по українськи тільки твори красної літератури: застережене, яке по-

зволяє друкувати історичні документи і памятки, дуже характерне, коли порівняти його з твердженнями деяких публіцистів про те, що укр. мова видумана лише недавно, що вона є одним із плодів польської інтриги, яка стремить до роз'єднання руської сім'ї і руської народності. А тимчасом із точки а) другого параграфу видно, що є історичні документи і памятки, писані по українськи. Так, укладачам проекту закона 1876 р. було очевидне, що думка авторитетних публіцистів — і не самих публіцистів — про те, що хтось колись там видумав українську мову — не що інше, як плід неуvtва або злобної видумки: українська мова має навіть свою історію. Та разом із тим текст другого параграфу цього закона виявляє нову і до того часу невідому точку погляду: із нього можна догадувати ся, що — по думці укладачів проекту — зближенню української мови з великоруською стоять на перешкоді видумана українофілами правопис і зажадати, аби “въ произведеніяхъ изящной словесности не было допускаемо никакихъ отступленій отъ общепринятаго русскаго правописанія”. Через те перед нами взрець найординарнішого змішання двох цілковито відмінних появ: мови і письма. Ніяка система правописи не може витиснути ніякого впливу на мову, що розвивається на цілковито незалежних від людської волі законах. Тимчасом накидуване мові неприродної її правописи відбивається ся незвичайно фатально на книжковім обороті; така правопись спинює вихід книжки і придавлює через те далеко сильніше свободну думку, свободну творчість, ніж усякі цензурні обмеження. Ми далекі від думки приписувати укладачам закона 1876 р. жорстоке бажане при помочі узаконеної ним правописи стримати розвиток навіть красної літератури української (бо стримувати “вредныя направления” в дотичних творах приписано правилом про те, “чтобы разрешение на печатание произведеній изящной словесности давалось не иначе, какъ по разсмотреніи рукописей въ Главномъ Управлении по дѣламъ печати”); через те ми при неволені думати, що ними руководила думка зблізити при по-

мочи правописи українську мову з великоруською. Дивний погляд! Передовсім — що розуміти під жаданем держати ся “общепринятого русскаго правописанія?” Коли розуміти жадане закона 1876 р. так, що прим. українські слова: віра, дід, місто — мають явити ся в великоруській одежі: вѣра, дѣдъ, мѣсто, т. є. аби звук і передавано буквою ъ, питаемо, хто заборонить Українцеви передати буквою ъ звук і також приміром у словах: лѣд або ніс? — і він напишеш їх лѣдъ, нѣсъ. Чи виграє на тім справа зближення з великоруською мовою, де ті слова звучать ледъ, несь? Коли наслідком накиненої правописи Українець має писати мыло з ы, а мило з и, де знайдеться коректор, той учений справлювач, що потрафить в українськім звуці и розріжнити для кожного випадку два різні звуки, злиті в одне ледви чи ще не в дотатарську епоху? І про те змішане и та и будуть грімко съвідчити передовсім ті історичні українські документи, при яких друку закон вимагає “безусловно” задержувати правопись орігіналів, не підправляючи її і в напрямі загально-принятої великоруської правописи. А коли розходить ся не про загально приняту правопись, але лише про загально приняті букви в великоруській азбуці, то чому заборонено писати віра, лїс зам. вира, лисъ, коли і — великоруська буква (міръ), і чому український звук и, що не мягчить попереднього співзвука, приказано віддати через ы, а не и. У всякім випадку українське письмо могло би зрівняти ся з великоруським зі зверхнього боку найшвидше, коли би задержано правопись Українця, Максимовича. Але кому потрібне таке зверхнє зближене?

Третя точка роздивлюваного закона заборонює ріжні сценічні представлення і відчити на українській мові. З розпорядження 1863 р., надто з другої точки закона 18|30 мая 1876 р. можна було догадувати ся, що правительство мало намір вказати українській літературі приписані граници і через те вплинути на її розмежоване з великоруською літературою, т. є. що воно взяло на себе задачу, яку могло сповнити тільки свободне,

неспинюване супірництво обох руських літератур. Але третя точка цього закона доказує вже просто вороже відношення навіть до української красної літератури, бо переслідує сценічні представлення творів, що дотикають тої літератури. Ще більше, дозволяючи видаване українських драм, комедій, трагедій і забороняючи вивести їх на сцені, правительство обмежує також уживання живої мови, що видно ще ясніше з заборони "ченій на малоросійськомъ нарѣчі". В кінці та сама третя точка закона 1876 р. проганяє українську мову з такої царини, в якій, здасться, в ніякім випадку не можна заступити її великоруською мовою: заборона друкования текстів до музичних нот на українській мові проганяє ту мову з романса і пісні і рівняється з забороні співати по українськи. Від 1876 р. в українській мові не можна ні співати, ні говорити публично, а друковані твори красної літератури поставлені під острі цензуру.

Лише горяча любов до рідної України помогла українській освіченій суспільності перенести тяжкий і зовсім незаслужений удар.

В 1881, як ми бачили, зроблено кілька полекш у тих тяжких умовах, в які було поставлене українське слово: дозволено друк словарів і текстів до музичних нот. Полекші ті зроблено очевидно тільки в інтересах великоруської суспільноти: позбавити її можливості знайомитися з українською штуковою на сцені і в музичному виконанні — признано несправедливим; позбавити великоруську науку знайомості з богатим складом української лексики — признано небажаним. До інтересів українського народу не звертала ся думка законодавця, не звертала ся до них до самих остатніх днів, коли затверджена царем 21 січня с. р. постанова комітету міністрів поставила на чергування питання про відміну законів 1876 і 1881 р.

Знайомість із історією цензурних утисків українського друкованого слова переконує про те, що вони викликані не правильним поглядом на державні користі і потреби, але ріж-

ними припадками і односторонною оцінкою суспільних рухів шісъдесятих і сїмдесятих років.

Розглянене аргументів, піднесених у публіцистиції проти істновання української літератури, проти її самостійного і свободного розвитку, а за її обмеженями, привело до висновка, що ті аргументи оперті раз на одностороннім розумінню історії українського народу і його мови, друге на тенденційнім стремленні обмежити права української народності в хосен неправильно зрозумілих велико- і загально-руських інтересів.

Перестудіоване тексту правительствених розпоряджень 1863, 1876 і 1881 року вияснило нам ту шкоду для духового розвитку української народності і ту шкоду для російської держави, які були неминучим наслідком їх появі. Цenzурна практика, оперта на тих розпорядженнях, доказала всю даремність зусиль, звернених на здавлене того, що видвигнене дїйсними, житевими потребами людності.

І так знайомість із минувшиною питання, порушеного тепер, приневолює нас висловити ся за потребою відміни одобреного царем розпорядження 1863 р. і приказів 1876 і 1881 років.

Ся відміна представить ся нам іще більше невідкладною, ще більше конечною, коли полішими минувшину і звернемо ся до теперішності, коли тільки подумаємо над культурними потребами українського населеня Полудневої Росії. На ті власне потреби вказав у своїм журналі з 28 і 31 грудня 1904 р. комітет міністрів; "продолжающееся применение наложенного запрета — читаемо в витягах із того журнала — значительно затрудняя распространение среди малорусского населения полезныхъ свѣдѣній путемъ издания книгъ на понятномъ для крестьянъ нарѣчіи, препятствуетъ повышению нынѣшняго низкаго культурнаго уровня крестьянъ малороссийскихъ губерній".

Комісія має можливість потвердити кожде слово наведеної заяви комітету міністрів цілим рядом даних.

По перше—не підлягає сумнівови, що нинішній низький

рівень культурного розвитку селян українських губерній повинен стати предметом найповажніших і невідкладних турбот Росії. Той низький рівень, доказаний помічнями багатьох безпристрасних дослідників, звернув уже давно на себе увагу земств і сільсько-господарських комітетів українських губерній і багато їх входило перед правителством з просьбами допустити популярні виданя на українській мові. Економічна рада чернігівського губернського земства доказала в 1902 р. конечність розширення брошур і інших видань із царини сільського господарства на місцевих народніх мовах. Те саме висловив і борзнянський (чернігівської губернії) сільсько-господарський комітет. На конечність популяризації практичних відомостей на українській мові вказував полтавський і новомосковський (катеринославської губернії) сільсько-господарський комітет. На вагу популяризації сільсько-господарських відомостей вказував у своїм рефераті ананіївському сільсько-господарському комітетові відомий автор брошур із сільського господарства на українській мові Чикаленко. Агрономічний з'їзд у Москві 1901 р. постановив просити дозволу видавати книжки і сільсько-господарську газету на українській мові. Кустарний з'їзд у Полтаві 1902 р. висловився за видаванем книжок і підручників для кустарів в українській мові. Сільсько-господарські товариства миргородського і полтавського повіту просили також дозволу видавати сільсько-господарські книжки в українській мові і т. д. Про конечність відміни обмежень, установлених для української мови, як провіднички в народ у загалі знання, підносили просьби земства: херсонське губернське в 1880 р., чернігівське повітове в 1880 р., полтавське губернське в 1904 р., і сільсько-господарські комітети: хотинський (бесарабської губернії), бердянський (таврицької губернії), хорольський і лохвицький (полтавської губернії) і багато інших. Комісія приводячи всі ті дані, розсіяні по різних друкованих жерелах, поміщує в додатках до отього меморіалу

отриману замітку С. Ф. Русової, де зсумовано цілий ряд помічень у царині позашкільної народної освіти.

По друге, зовсім справедливий відклик комітету міністрів до того, що закони 1876 і 1881 р. утрудняють ширене корисних відомостей між українською людністю на зрозумілій селянамові. Комісія мала під рукою цілий ряд вірогодстійних даних, які съвідчать про трудність розуміння великоруської книжної мови Українцем. Деякі такі дані наведені і в згадуваних додатках. Належить особливо зазначити, що Українцеви трудно розуміти великоруські книги, присвячені викладови навіть найелементарнійших відомостей по причині ріжниці обох мов в означуванню предметів для буденого ужитку; слова: лошадь, меринъ, телѣга, одоње, омшеникъ, овинъ, рига, клѣтъ, подволока, полынья, глазъ, лобъ, затылокъ, туча, молнія, радуга, колодезъ, прудъ, мельница, мельникъ, боровъ, кукушка, тряпка, изба, калитка, форточка, пѣтухъ, насѣдка, нашестъ і ин. незрозумілі або мало зрозумілі Українцеви. Найвимовнійшим прикладом того бувають трудности, зазнавані навіть освіченими Українцями при знайомості з нашою книжною мовою; про ті трудности говорить багато дослідників, починаючи від трицятих і сорокових років минулого століття. І не даром, очевидно, Українці зверталися так радо і звертаються ся до рідної мови для висловлення на письмі своїх думок і почувань.

Комісія має підставу думати, що ширене книжок між українською людністю на рідній для неї мові пішло би далеко швидше, як на великоруській. І на те є дуже численні докази; про те говорить сам факт успішного ширення на Україні книжок, друкованих у Галичині, при чім таке ширене не задержується перед заборонами, що грозять горожанам, у яких знайдуться приміром твори Шевченка або Котляревського у львівських видаєннях, дуже поважними неприємностями аж до відсиджування в тюрмі. Українські письменні селяни накидують ся ласо на все написане їх рідною мовою: за браком легальної літератури на українській мові, нелегальна ширить ся тим сильнійше і тим

більше впливає на людність. Сей факт ілюстрований доволі в письмі бувшого справника III, поміщенім у 9 ч. "Гражданина" за 1905 р.

Коміся має також підставу думати, що відміна заборони друкованого українського слова вплине не лише на зрист знання в народніх верствах при помочи розширеня серед Українців науково-популярних видань, але й на загальне піднесене культурного вигляду народу. Не можна не признати, що зневажливе відношене до рідної мови потягає за собою негативне відношене і до сім'ї і до родини, а се не може не відбивати ся і то як найшкідливішее на моральнім складі сільської людності України.

Нашому правительству не можуть бути очевидно чужі інтереси освіченої частини росийської, а тим самим і української суспільності. Закони 1863, 1876 і 1881 р. дають деяке право на розвиток самої тільки красної літератури. Але красна література є тільки одним із способів виявлення духового життя освіченого чоловіка. Край продукує не самих літератів: він видає і мислителів і учених і публіцистів і суспільних діячів. Заборонювати тим людям те, що дозволене працівникам у царині красної літератури, заборонювати їм писати і друкувати по українськи — несправедливо. По надто се ще, як ми бачили, й неможливе: Українці друкують свої наукові праці, публіцистичні трактати, свої думки і розсліди у Львові, Відні, Чернівцях. Ми бажали би, аби українська література в цілім своїм складі лишила ся російською. Ми вважали би корисним звернути сили й здібности талановитих Українців у користь країни, що їх виховала. Великоруську народність, сильну не лише самою численністю, не лякає істноване польської, німецької, латишської, вірменської, грузинської, жидівської, татарської літератури у границях Росії. Чого-ж лякати ся української? Поляки, Німці, Вірмени мають крім того свої осібні національні інтереси: вони не змішали ся з великоруським народом, культурні і віроісповідні ріжниці між ними і великоруською.

людністю дуже значні. Але Українці щою сукупністю своєї діяльності в користь росийської держави і росийського суспільства являють ся вірними і випробуваними синами руського народу: вони пишуть разом із нами у великоруських газетах і журналах, читають разом із нами лекції, видають наукові підручники, беруть участь у громадських зібраннях і говорять також разом із нами по великоруська. Чи-ж вони перемінять свій руський напрям, коли їм позволяєтъ говорити й писати на рідній українській мові.

Обмежуючі заборони 1863, 1876 і 1881 р. пригнітають творчі здібності освічених Українців: користувати ся нерідною, незвиклою з дитинства, не виссаною з матірнім молоком мовою для втілення творчої думки і фантазії можна лише при особливім лінгвістичнім таланті. Тяжкий стан українського письменника малює нам письмо д. Леонтовича, прислане ним Д. Л. Мордовцеву і передане д. Мордовцевом комісії.

Показується отже, що в таких ненормальних умовах духового і розумового життя живе в Росії народність, що числила в січні 1897 р. до 23 міліонів 700 тисяч душ!

Через те комісія рішається з повним переконанням на закінчені своєго реферата повторити отсі слова Ю. Ф. Самаріна, віповіджені ним 1850 р.: “Пусть же українській народъ сохраняетъ свой языкъ, свои обычай, свои пѣсни, свои преданія; пусть въ братскомъ общеніи и рука объ руку съ великорусскимъ племенемъ развиваетъ онъ на поприщѣ науки и искусства, для которыхъ такъ щедро надѣлила его природа, свою духовную самобытность во всей природной оригинальности ея стремлений; пусть учрежденія, для него созданныя, приспособляются болѣе и болѣе къ мѣстнымъ его потребностямъ”.

Переклав В. Гнатюк.

ІСТОРИЧНА ЗАПИСКА К. А. ВОЕНСКОГО

Предложена начальникови Головної управи
в справах друку д. 12 падолиста 1900 р. в справі
обмежень українського письменства.

Провідним принципом для цензурного уряду при роздивлюваню друкованих творів на малоруськім наріччю служить найв. наказ із 18 мая 1876 р. з пізнішими доповненнями.

В серпні 1875 р. з огляду на завважене оживлене діяльності тзв. українофілів була покликана за найв. наказом спеціальна Рада над сим питанем під проводом міністра внутр. справ генерал-адютанта Тімашева, в якої склад входили: міністер нар. просвіти, обер-прокурор св. Синода граф Д. А. Толстой, головний начальник III відділу власної Іого Імп. Вел. канцелярії ген.-адют. Потапов і голова київської Археографічної комісії, тайний радник Юзефович.

При обмірковуванню питання Рада опирала ся головно на комунікатах тайного радника Юзефовича і по часті на відомостях зібраних Головною управою в справах друку і III відділом власної Й. І. В. канцелярії.

На думку тайного радника Юзефовича ідея малоруської самостійності являла ся видумкою австрійсько-польської інтриги і не мала ґрунту в історії та в дусі малор. народу. Пропаганда українофілів до остатнього часу не мала успіхів; важне значінє вона здобула аж від засновання в Київі відділу Імп. Р. Географічного товариства, в якого склад вийшли особи крайнє “неблагонаміренні”, а сучасне українофільство маскує собою ідеї соціалізму і тому вимагає енергічних заходів для запобіження лихови.

Із відомостей Головної управи в справах друку Рада добачила, що цензурний уряд у літературній діяльності українофілів бачить змагане — відокремити ся від великоруської літератури, а за тим тайний замах на державну єдність Росії.

Третій відділ власної Й. І. В. канцелярії звернув увагу на розширюване серед сільської людності книг і брошур на малоруськім наріччю, хоч і дозволених до друку цензурою і в своєму змісті вільних від антиправительственного характеру, але роздаваних із наперед повзятою метою.

На підставі тих уваг Рада признала, що українофільський рух походить із "превратного" переконання про різку ріжницю між малоруським і великоруським наріччями і має кінцевою метою зразу літературне, а далі й політичне відокремлене Малоросії від решти Росії, а се явище небезпечне. Супроти цього Рада постановила: 1) завести обмежаючі постанови що до Київського відділу І. Р. Геогр. Товариства; 2) уставити догляд над учителями і бібліотеками всіх шкіл малоросійських губерній; 3) запомагати русофільську галицьку газету "Слово", і нарешті для зупинення розширювання книг і брошур на малоруськім наріччю випрацювала ось які правила:

1. Не допускати довозу в границі імперії без окремого на се дозволу Головної управи для справ друку ніяких книг і брошур видаваних за границею на малоруськім наріччю.

2. Друковане і видаване в імперії орігінальних творів і перекладів на тім наріччю заборонити з виємком лише а) історичних документів і памяток і б) творів красної словесності, з тою однаке умовою, аби при друкованню історичних памяток безумовно заховував ся правопис орігіналів, а в творах красної словесності щоб не допускати ніяких відступок від загально принятого правопису і щоб дозвіл на друк творів красної словесності давав ся не інакше, як по перегляді рукопису в Головній управі для справ друку.

3. Заборонити також ріжні сценічні вистави і відчити на малоруськім наріччю, а також і друковане на ньому текстів до музикальних нот.

Постанови Ради були затверджені царем д. 18 мая 1876 р., при чим надто цар наказав замкнути київський відділ І. Р. Геогр. товариства в його тодішньому складі.

В р. 1881 вище згадані правила були піддані перегляду: ви з причини поданих міністрови внутрішніх справ відзвів: київського, подільського і волинського генерал-губернатора генерал-адютанта Черткова і тимчасового харківського генерал-губернатора князя Дондукова-Корсакова. Перший підніс, що остра постанова 1877 р., принята без відома і згоди місцевої адміністрації, не оправдується дійсною потребою і викликає лише небажане роздразнення серед південно-руської інтелігенції. Признаючи пожаданням скасоване обмежень 1876 р. задля зміцнення довіри до правительства, генерал-адютант Чертков радив поставити літературні твори на малоруськім наріччю в однакові цензурні умови з творами на обще-руськім языці. Князь Дондуков-Корсаков думав, що правила 1876 р. не лише не осягнули цілі, але викликали незадоволення навіть у щиріх прихильників єднання з Росією і для того домагаються значного злагодження: на його думку треба зняти заборону спектакльних вистав і музичальних творів на малоруськім наріччю; видані творів на малор. наріччю треба допускати залежно від їх змісту; учителям початкових шкіл у малоруських губерніях треба позволити давати пояснення протягом першого року науки по малоруські. Лише повна заміна російської мови малоруською хоч би лише в початковій школі могла би вважатися небажаною для державної єдності.

Після всепідданійшого реферата міністра внутрішніх справ графа М. П. Ігнатьєва царь наказав обміркувати питання про правила 1876 р. в окремій Раді при участі тайного радника Побідоносцева, державних секретарів Острівского і Сольского і начальника Головної управи для справ друку, гофмайстра князя Вяземського. Рада признала потрібним задержати правила 1876 р. в силі і на далі, поробивши в них лише які поповнення, що не змінюють п'їнціпів положених в основу правил:

1) Пункт 2 правил доповнити поясненем, що до числа видань, які позволяється друкувати на малор. наріччю, додають

ся словарі, під умовою, щоб вони друкувалися з захованем загально-російського правопису, або правопису уживаного в Малоросії не пізніше XVIII в.

2) Пункт З вияснити в тім напрямі, що драматичні штуки, сцени і куплети на малор. нарічю, дозволені до вистав давніше драматичною цензурою і які можуть на ново бути дозволені Головною управою для справ друку, можуть бути виставлювані на сцені, але за окремим усякім разом дозволом генерал-губернатора, а в місцях не під владних генерал-губернаторам за дозволом губернаторів, і що дозвіл на друковане на малор. нарічю текстів до музикальних нот, під умовою загально принятого російського правопису, полішається Головною управою для справ друку — і

3) Зовсім заборонити уряджене спеціально-малоруського театру та формоване труп для виставлювання штук і сцен виключно на малор. нарічю.

Постанови сеї Ради затвердив цар д. 8 жовтня 1881 р., при чим ся постанова, так само як і первісні правила з 1876 р.. не були опубліковані.

В р. 1884 по рефераті Міністрови внутрішніх справ графу Д. А. Толстому Головна управа для справ друку циркулярно упімнула начальників губерній, аби докончесли, щоб у репертуар малоруських труп входили російські штуки, і в загалі пильнували за українофілами, що знарядом своєї пропаганди вибрали сцену.

В р. 1892 (д. 2. січня до ч. 96) С. Петербурзькому цензурному комітетові предложено незалежно від безумовної заборони перекладів із російського на малоруський язик, що просто супротивлялося пунктови 2 височайше затверджених правил 1876 р., особливо остро переглядати всі орігінальні малоруські штуки, забороняючи при тім не лише все суперечне з цензурними правилами, але при найменшім до сього приводі вменшуючи число таких творів у цілях чисто державних.

В р. 1895 Головна управа для справ друку предложила не допускати до друку книжок і збірок на малор. нарічю, призначених для дитячого читання, хоча-б по суті свого змісту вони й являлися "благонаміренними" (Пропозиція С. Пб—ського ценз. комітету з д. 2. грудня 1895 до ч. 7143).

Поруч із висше наведеними обмежаючими розпорядженнями Головна управа для справ друку признавала іноді можливим дозволяти до друку, в виді виємків, невеличкі популярні брошури на малор. нарічю, коли користь від розповсюдження подібних видань серед народа була зовсім очевидна і потверджувала ся відповідними властями.

Виложенім тут вичерпується матеріал, що послужив основою для практикованих досі обмежаючих постанов що до малоруської літератури. Годі не зазначити, що в мотивах, якими кермувалися ініціатори закона 1876 р., малоруський літературний рух набрав зовсім одностороннього забарвлення. При оцінці того руху зовсім полишено на боці культурно-історичну точку погляду, а одиничним політичним мріям (в оріг. увлеченні) деяких представників тзв. українофільства надано дуже широке узагальнене. Так напрям одного з основателів київського відділу Імп. Р. Геогр. товариства, Драгоманова, дав тайному радникові Юзефовичу підставу до висновка, що всій загалом українофіли, се небезпечні політичні агітатори з ярко сепаратистичними тенденціями. Особливо характерне те, що при рішенню питання, якому надавано таке важне державне значіння, зовсім не взято на увагу поглядів місцевої адміністрації (в особах київського і харківського генерал-губернаторів), і така остра міра, як правила 1876 р., була усталена майже виключно під враженем съвідоцтв одної особи — тайного радника Юзефовича, який поклав клеймо злочинності на поконвічні і в своїй суті нешкідливі прояви любови до рідного краю, якими все визначалися Малоруси. Ся заборона, що в р. 1876 впала на малоруське слово зо страху перед небезпечними ідеями, яким воно може служити виразом у деяких фантазерів

(мечтателей), була рівносильна забороні вживати сірники зо страху перед пожежею, що може виникнути з них.

Малоруський літературний рух, якого корінє лежить у по-бутовій, історичній минувшині Малоросії, відповідає двом органічним змаганням малоруської інтелігенції: потребі живописувати окружуюче жите найріднішими йому фарбами, і бажаню дати народній масі просвіту в найдоступнішій для неї формі. Політичний характер у малоруськім літературному руху являється ся елементом припадковим, напливовим, і сепаратизм ледви чи властивий історії й духови малоруської народності. На думку ген. адют. Черткова проповідники сепаратизму хоч би й знайшли ся, зустрілиби серед місцевої людності такий сам опір, який у 1863 році даний був проповідникам польщани. Соціалізм і демагогічні змагання, в яких обвинувачував українофілів тайний радник Юзефович, лиш через непорозуміння могли бути звязані з питанем про язык і провопис. При нормальних умовах розвою малоруське письменство спокійно заняло би своє місце як помічна побічна словесність при загально-російській і так само мало загрожувало би державній єдності Росії, як мало загрожує єдності Франції провансальська література або німецький Plattdeutsch єдності сучасної Німеччини і як нарешті не грозить самій Росії істноване літератур польської, грузинської, вірменської, латишської і т. і.

Тимчасом правила 1876 р., лише по трохи злагоджені постановами 1881 р., ставлять малоруське письменство — ту відміну загально-російської літератури — в виємкове і важке положене чогось чужого, засудженого, антіурядового. Ненормальність так поставленого питання почуває сама цензурна влада, яка в своїм пісводженню з подаваними на її роздивлене малоруськими рукописами протягом минулих 25 літ нерідко виявляла значну хиткість, то допускаючи до друку заборонені законом 1876 р. популярно-наукові брошюри з огляду на їх безсумнівно корисний зміст, а значить, зовсім незалежно від ідеї шкідливості малоруського наріча в творах не-белетри-

стичних, — то з другого боку заборонюючи такі твори красної літератури, як дитячі казки, в яких буцім то добачувано особливу небезпеку українофільської пропаганди. Таку саму хиткість бачимо в відносинах цензури і до перекладів на малор. наріч., які залежно від ріжних толковань закона 1876 р. з разу без перешкоди дозволяли ся*), а в останніх часах безумовно забороняють ся.

Природним наслідком такого положення було з одного боку зазначене місцевою висшою адміністрацією вже по пятилітнім дійстві правил 1876 р. незадоволене і роздразнене навіть у найбільше благонаміренних кругах малоруської інтелігенції, а значить, власне той роздор між обома народностями і те обопільне, чисто штучне відчужене, для яких уникненя були й вироблені самі правила. З другого боку заборона кинена на літературну творчість малоруських письменників у Росії породила недовірє і навіть вороже відношене до Росії в значній часті австрійських Малорусів, на яких погляд правила 1876 р. дусять саму сущну потребу чоловіка — свободу користувати ся рідним словом. Нарешті дійство обмежаючих правил викликало ще більшу інтензивність у розвою малоруської літератури в Галичині, де вплив сусідніх народностей — польської, німецької, мадярської — зазначив ся богатим внесенем чужоземних елементів у галицьку літературу, справді відокремлюючий її від обще-російської.

З огляду на все виложене вище було-б дуже пожадано змінити нарешті уставлену правилами 1876 р. точку погляду на малор. літературу і поставити малоруські твори що до їх цензурного дозволу в одинакові умови з творами обще-російської літератури.

Переклав Ів. Франко.

*) В роках 1881—1882 надруковано ряд перекладів Александрова і Старицького, з Лермонтова, Крілова, Шекспіра, Байрона, Міцкевича, Гайве, Сирокомлі і ін.

такожа пропозиція про відмінність заснованої відомої компанії
— «Дім з папером» була підтверджена відповідною резолюцією
засідання Ради директорів Інституту філософії та соціології
Української Академії наук від 19 лютого 1998 року. Відповідно
до цієї резолюції відповідно до статті 11 Закону України
«Про державну реформу освіти» від 22 липня 1996 року
засіданням Ради директорів Інституту філософії та соціології
Української Академії наук від 19 лютого 1998 року було
затверджене рішення про створення в Інституті філософії та
соціології Української Академії наук відповідної структурної одиниці
— «Дім з папером» з обмеженою відповідальністю, яка
заснована на засадах приватизації та залучення
партнерських засобів. У зв'язку з цим відповідно
до статті 11 Закону України «Про державну реформу освіти»
засіданням Ради директорів Інституту філософії та соціології
Української Академії наук від 19 лютого 1998 року було
затверджене рішення про створення в Інституті філософії та соціології
Української Академії наук відповідної структурної одиниці
— «Дім з папером» з обмеженою відповідальністю, яка
заснована на засадах приватизації та залучення
партнерських засобів.

Однак відповідно до цього рішення засіданням Ради директорів
Інституту філософії та соціології Української Академії наук
від 19 лютого 1998 року було затверджене рішення про створення
в Інституті філософії та соціології Української Академії наук
відповідної структурної одиниці — «Дім з папером» з обмеженою
відповідальністю, яка заснована на засадах приватизації та залучення
партнерських засобів.

Історичний аспект

Історичний аспект цього рішення засідання Ради директорів
Інституту філософії та соціології Української Академії наук
від 19 лютого 1998 року пов'язаний з тим, що відповідно до цього
рішення засіданням Ради директорів Інституту філософії та соціології
Української Академії наук від 19 лютого 1998 року було затверджене
рішення про створення в Інституті філософії та соціології Української Академії наук
відповідної структурної одиниці — «Дім з папером» з обмеженою
відповідальністю, яка заснована на засадах приватизації та залучення
партнерських засобів.

361001

Б

И 48.666

31507